

**BUGU PFARWA YA THALUTSHEDZO NGA HA MILAYO YA VHUDIFARI HA
VHASHUMELI VHA MUVHUSO**

**THALUTSHEDZO DZI SHUMISEAHO MUSI HU NA NDEME VHUPONI HAVHO HA
MUSHUMONI**

Yo netshedzwa nga vha:
Public Service Commission
Private Bag X121
Pretoria
0001

2002 Public Service Commission
Khandiswo ya u thoma, Tsedzuluso ya u thoma

Mushumo uyu wo tsireledzwa lwa mulayo. A hu na tshipida na tshithihi tsho tendelwho uri tshi gandiswe kha tshivhumbeo tshifhio na tshifhio kana ndila-de – ng ndila ya thekiniki kana mini hu si na linwalo la thendelo lo thomaho la netshedzwa nga vha Public Service Commission. Khumbelo dza u ri vha newe maanda a u nga gandisa zwipida zwa bugu iyi dzi livhiswa kha Public Service Commission, Commission House, cnr Hamilton na Ziervogel Streets, Arcadia 0083.

Khumbelo malugana na u gandisa dzi tea u livhiswa kha:
Vhalanguli: Khunguwedzo ya Vhudifari ha Phurofeshinala
Public Service Commission
Private Bag X121
Pretoria 0001
Lutingo (27-12) 328-7690
Fekisi (27-12) 325-8382

Yo gandiswa na u vhekanywa nga Vha-Creda Communications

MILAYO YA NDEME

YONE YA FUMI YA MATHAKHENI SIANI LA TSHUMELO YA LUSHAKA

AFRIKA TSHIPEMBE

Ndayotewa ya Afrika Tshipembe (Ndimba ya 10) i lavhelela u ri Tshumelo ya Lushaka I tea u ...

- Langulwa nga Milayo ya **Demokhirasi** yo angaredzwaho kha Ndayotewa;
- u vha na vhudifari hu thonifheaho sa mushumeli wa lushaka lwa **vhudifari** ha Phurofeshinala;
- u kunguwedza nga vhuronwane hu sa solisei siani la tshumiso ya pfarwa dza muvhuso nga ndila i vhavhalelaho tshumiso siani la **masheleni**;
- u di livhanya na zwithu zwi disaho **mvelaphanda**;
- u netshedza **tshumelo** hu si na tshitalula nga ndila yavhudi nahone hu tshi thomphiwa muthu munwe na munwe;
- u tangedza zwililo na u tutuwedza lushaka u ri hu **shelwe mulenzhe** kha milayo i kwamaho matshilele a vhathu;
- **vhudifhinduleli** siani la vhudifari;
- **u sa vha na tshiphiri** nahone hu tshi netshedzwa vnutanzi hu swikeleleaho nahone ho teaho nahonenga tshifhinga;
- u kunguwedza ndangulo ya khwine na u tutuwedza u di-bveledza siani la mushumo u itela u ri mushumi a kone u di tongisa nga **vhukoni hawe**; na
- u kona u **imelela vhadzulapo** vha Afrika Tshipembe nga u angaredza kha zwa ndangulo ya vhukoni siani la mushumo zwi tshi ya nga vhukoni, mihumbulo yo tandavhuwaho, u luga na vhudinetshedzi siani la u lulamisa tshitalula tsha la mulovha.

ZWI RE NGOMU

1. MVULATSWINGA	4
2. DZINDIVHUHO:.....	5
3. BUGU YA THALUTSHEDZO NGA HA VHUDIFARI HA VHASHUMELI VHA MUVHUSO	6
3.1 MARANGAPHANDA	6
3.2 PFUMBUDZO.....	6
3.3 VHUDIFHINDULELI HA MUHIRI NA MUHIRIWA.....	7
4 THIKHEDZO SIANI LA ZWIDODOMBEDZWA ZWA MULAYO	8
4.1 VHUSHAKA VHUKATI HA BUTHANO LA VHUSIMA-MILAYO NA VHARANGAPHANDA VHA MUVHUSO	8
4.2 VHUSHAKA VHUKATI HA VHASHUMI NA TSHITSHAVHA.....	15
4.3 VHUSHAKA VHUKATI VHASHUMISANI NGA TSHAVHO	17
4.4 MVELEDZO SIANI LA MISHUMO	24
4.5 VHUDIFARI HA MUNE NA DZANGALELO KHA ZWINE ZWI SI VHE ZWA MUSHUMO	32
5 MI LAYO YA NDANGULO YA VHUDIFARI HA VHASHUMELI VHA MUVHUSO	36

1. MVULATSWINGA

Vha Public Service Commission vho newa ndaela u ya nga ha Ndayotewa ya 1996, u kunguwedza na u tsireledza maimo a ntha a vhudifari ha vhothe vha re na ndavhuko na u pfumbudzwa siani la ndivho ya mushumo i angaredzaho vhothe vha shumelaho muvhuso. Nga nwaha wa 1997, Milayo ya Vhudifari ha Vhashumeli vha Muvhuso (Code of Conduct for the Public Service) wo phasiswa kana u tangedzwa lwa tshiofisi wa dovha wa kunguwedzwa nga muvhuso hu tshi shumiswa ndowe-tshume dze khadzo ha shela mulenzhe vhahulwane vha mivhuso ya Vundu na ya Muvhso wa Vhukati. Afha ndi he ha wanala zwi zwa vhuthogwa u ri hu vhumbwe zwidodombedzwa zwa Milayo i langulaho Vhudifari u ri hu konadzee u vha na u pfesesa u ri i amba mini nahone i shuma hani.

Ho imelwa vha Public Service Commission, ndi pfa ndo hudzwa vhukuma u ri ndi netshedze vhothe vhahulisei vha shumelaho muvhuso wa Afrika Tshipembe bugu Ndaula iyi i bviselaho khagala Vhudifari na Matshilele a vhothe vha shumelaho Muvhuso. Bugu Ndaula ya Vhudifari na Matshilele a vhothe vha shumelaho Muvhuso ndi thikho i khwathisedzaho mavhusele kwao na vhudifari ha vhothe vha shumelaho muvhuso. Izwi zwi dovha zwa kwama fhungo la thonifho dza ppanelo dza vhathu, tshumiso ya mulayo, vhudifhinduleli, u fhelisa zwa tshimbevha siani la muvhuso, vhudifari na dzangalelo na muthu ene mune.

Vha Public Commission vha ita khumbelo kha munwe na munwe a shumelaho muvhuso, u bva kha avho vha re fhasi-fhasi u ya kha vha maimo a ntha u ri vha sumbedze u godombela ha ndivho yavho ya mbekanyamaitele, sia na milayo yo dodombedzwaho kha Milayo ya Vhudifari na Matshilele. Izwi a si zwine ha pfi vha nga zwi ita arali zwi tshi konadzea lini, u tou vha mulayo wo ombedzelwaho arali ri tshi toda u bvela phanda kha u fusha lushaka siani la ndisedzo dza tshumelo ya vhadzulapo vhashu. Zwi dovha zwa vha zwa vhuthogwa u ri vhashumeli vha lushaka vha di iise, vha si tende na u ri vha si tangedze misumo kana zwifhiwa ngauri nyito dzo raliho zwi tshi vho do nga ndi u tangedza zwa tshanda-nguvhoni.

Ri tahisa dzindivhuho kha vhalanguli vhothe na vhashumeli vha muvhuso vho di imiselaho u kunguwedza vhudifari na matshilele kwao kha vhothe vha shumelaho muvhuso. Ri ri vha so ngo neta kha mishumo yavho mivhuya na u ri vha so ngo revha musi vha tshi tangana na khaedu kha fulo la u kunguwedza vhudifhinduleli ha u ri vhathu vha sumbedze vhukoni siani la tshumelo ya lushaka.

Fulufhelo la vha Public Service Commission ndi la u ri bugwana iyi i dodombedzaho milayo ya vhudifari i do vha tsumba-ndila yo teaho kha u kunguwedza u fulufhedzea na u thonifhea mishumoni yavho, ya dovha ya dzikusa dikitela kha rothe u ri ri sike mvelele ya u lwa na vhuada hothe fhano Afrika Tshipembe.

Ndi vhina nga la uri ngavhe vhashumeli vhothe vha muvhuso vha tshi lusa nga ndila dzothe u ri vhudifari havho hu anane na ndeme yo lavhelelwaho siani la ndangulo ya muvhuso na u ri vha di dzula vha tshi fhenda zwidodombedzwa izwi zwa Ndangulo ya Vhudifari ho bviselwaho khagala afha Buguni iyi ya Thalutshedzo.

Prof. SS Sangweni

Mudzula Tshidulo: Public Service Commission

2. DZINDIVHUHO

Fulo la u bveledza Bugu iyi ya Thalutshedzo nga ha Vhudifari na Matshilele a Vhashumeli vha Muvhuso, lo vha li sa do konadzea arali hu so ngo vha na vhudinetshedzi na thikhedzo ya vhatu vha re na tshivhalo hu tshi katelwa na madzangano a teaho u bulwa nga madzina na u tangedza mishumo yavho.

Mihasho ya Muvhuso wa Vhukati na ya Mavundu vho tikedza mveledziso dza iyi Bugu ya Thalutshedzo vha dovha vha nea ngeletshedzo dza ndeme kha u ri hu khwiniswa hani ri tshi bvela phanda;

Vha Ofisi ya vha Tsireledzo ya Tshitshavha vhone vho shela mulenzhe nga vhutevheleli na u vhudzisa mbudziso dza ndeme dzi tokonyaho muhumbulo; Madzangano na Zwiimiswa zwa Vhashumi a vho ngo neta u dzhenela mitangano na Nndowe-tshume dze dza vha dzi re na tshivhalo vha dovha hafhu vha nea ngeletshedzo dza ndeme.

Mirado ya Vhashumi vha Ofisi ya Public Service Commission vho tikedza siani la tsenguluso na u talatadza zwidombedzwa zwo livhisaho kha khunyeledzo ya mushumo uyu.

Ri fhedza nga u tahisa ndivhuho dzo livhanywaho na vha Muhasho wa vha British International Development nga ndambedzo dzavho siani la masheleni e a disa khonadzeo dza u gandiswa ha Bugu iyi ya Thalutshedo, Milayo ya Vhudifari na Matshilele a Vhashumeli vha Muvhuso.

3. BUGU YA THALUTSHEDZO NGA HA VHUDIFARI HA VHASHUMELI VHA MUVHUSO

3.1 MARANGAPHANDA

3.1.1 Ndivho ya Bugu iyi ya Thalutshedzo ndi u tandavhudza zwi re ngomu ha Milayo ya Vhudifari na Matshilele nga vhudalo. Mbekanyo ya Milayo ya Tshiofisi yo tea u vha yo pfufhifhadzwaho, yo livhanaho thwii na zwi tandavhudzwaho na u ri hu shumiswe maipfi o teaho a tshiofisi. Bugu iyi yo livhanywa na u ri vhashumeli vhothe vha muvhuso vha pfesese Milayo iyi.

3.1.2 Bugu iyi a yo ngo disa milayo miswa nahone yo tou longondo kha u khwathisa tshivhumbeo na u dodombedzwa ha maitete a re ngomu ha Milayo, u ri vhatu vha kone u vhambedza hu si na vhuleme. Musi vha tshi shumisa bugu iyi, Mihasho i tea u dadisa nga tsumbo dza hune vha vha hone nahone dzi si mutsinda na vhupo hune vha shuma khaho.

3.1.3 Zwi tea u khwathisedzwa u ri mveledzo dza bugu iyi wo vha mushumo wa ndeme na u ri zwi nga kha di itea ya lingululwa hafhu musu tshifhinga tshi tshi khou di vhindulukana tshi tshi ya, u fana na Mulayo wone une.

3.2 PFUMBUDZO

3.2.1 U ri hu kone u bveledzwa maimo a ntha siani la vhudifari ho teaho mishumoni yashu, vhashumeli vha muvhuso vha tea u tutuwedzwa u ri vha elekanye nga ndila i thonifheaho. Ndi zwine bugu iyi ya tea u tou vha sa thikhedzo kha mveledziso dza ngudo pfufhi dzo teaho vhashumi vhothe. Bugu iyi i na tsumbo dzi re na tshivhalo dzi tandavhudzaho vhuleme hune vhashumi vha nga tangana naho musu vhe mishumoni yavho, dzine dza nga shumiswa sa mutheo siani la pfumbudzo na u bvisela khagala dzinwe tsumbo dza thaidzo dzine vha nga tangana nadzo.

3.2.2 Sa thama i shumisanaho na Mulayo, bugu iyi i nga kona u sika fulufhelo lo tilaho kha khuliso na u sa vha na tshitalula ha tshumelo ya tshitshavha nga u bvisela khagala zwituku-tuku zwi lavhelelwaho malugana na vhudifari ho teaho na tsumbo dzo lingululwaho kha vhudifari hu thonifheaho ha vhashumi.

3.3 VHUDIFHINDULELI HA MUHIRI NA MUHIRIWA

- 3.3.1 I tou vha ngoho yo dalaho u ri vhatu vha guda nga u sedza na nga tshenzhemo. Ndi zwine vhudifhinduleli hu hulwane ha vhewa shadani la muhiri, afha ri amba ro livhanya kha vhahulwane vha Muvhuso (dzi-Minisita na dzi-MEC) siani la zwa politiki, vhalanguli vha vhashumeli vha Muvhuso kha masia othe, u ri vha sike vhupo ho teaho u ri hu konadzee u vha na vhudifari ha ndeme na matshilele a tsumbo ane a nga emulwa nga vhothe vhahiriwa.
- 3.3.2 Tshitenwa tsha (Section) 195(1)(a) tsha Ndayotewa tshi lavhelela "vhudifari ha mathakheni hu teaho u pfumbiswa na u vhulungwa" kha vhothe vha shumelaho muvhuso. U ya nga ha pfano ya mutanganelano (Public Service Co-Ordinating Bargaining Council Resolution 2 of 1999) vhashumeli vhothe vha Muvhuso vha na vhudifhinduleli ha u di badekanya na Mulayo wa Ndangulo ya Vhudifari na Matshilele. Uyu ndi wone mutheo une khawo ha bviselwa khagala vhukoni, ha itwa ndulamiso na u dzhia vhukando ha ndatiso ho di sendekaho nga mulayo. Ndi zwine mutholi munwe na munwe a tea u khwathisedza u ri vhashumi vha vhe na ndivho ya zwidodombedzwa zwo lavhelelwaho khavho siani la Milayo ya Vhudifari na Matshilele o teaho.
- 3.3.3 Ndi zwa vhuthogwa u ombedzela u ri tshipikwa tsha Milayo iyi ndi tsha u fhata, sa izwi tshi tshi kunguwedza vhutshilo ha tsumbo. U sa tevhedza ndaela idzi, mushumi a nga hweswa mulandu wa u shaya vhudifari zwi tshi ya nga Mulayo wo mbedzelwaho afha ntha, lune a nga hatulwa hu tshi tevhedzwa tshipida tsha Section 18 u swika ha 27 kha ndulamiso ya Mulayo u re ngomu ha Public Service Laws Amendment Bill of 1997, arali a nga wanwa o pfuka tshidodombedzwa tshinwe na tshinwe tsha Mulayo u langulaho Vhudifari.

4 THIKHEDZO SIANI LA ZWIDODOMBEDZWA ZWA MULAYO

4.1 VHUSHAKA VHUKATI HA BUTHANO LA VHUSIMA-MILAYO NA VHARANGAPHANDA VHA MUVHUSO

4.1.1 Mushumeli u tea u fulufhedzeaho kha muvhuso wa Riphabuliki a dovha a vha a thomphaho Ndayotewa ngeno a tshi di tika ngayo siani la mveledziso ya mishumo yawe ya duvha na duvha.

Ri tshi amba nga ha "Riphabuliki" ri khou angaredza thalutshedzo i talusaho nga ha "shango" - hune afha ra amba nga ha shango la Afrika Tshipembe. Ndi zwa ndeme u ri mushumeli munwe na munwe wa muvhuso a vhe a fulufhedzeaho na u tevhedza milayo ya shango la hawe.

Ndayotewa i angaredza zwothe zwi tshimbilelanaho na pfanelo na dzangalelo la vhadzulapo vhothe. U vhewa ha milayo iyi zwi kunguwedza u fulufhedzea ha vhashumi kha muvhuso wo di-tikaho nga milayo ya Demokirasi. Tshavhuvhili, tshileme tsha Ndayotewa tshi tea u tanganedzwa na u thonifhiwa nga vhothe. Tsha vhuraru, mushumeli munwe na munwe wa muvhuso u tea u vha na thalukanyo ya dziaho nga zwo kutelwaho na u ri ndivho ya Ndayotewa sa ndila ya u tshimbidza na u laula tshiimo tshi re hone shangoni ndi zwifhio.

Tsumbo ya 1: Vhashumeli vha muvhuso naho vhe kha maimo o fhambanaho vha a di dzhenisa nga ndila dzo lavhelelwaho u ri vha bwisele mihumbulo yavho khagala nga zwine zwa tikedza tsiko ya milayo i langulaho shango. Mihumbulo yothe i eletshedzwaho i tea u lingululwa u ri hu vhe na vnutanzi u ri a i nga kudani na uya/kana zwidodombedzwa zwa Ndayotewa. Mbekanyo dza Ndayotewa u fana na u di dzhenisa na u thivhela zwothe zwa tshimbevha kha ndisedzo dza tshumelo dza vhathu zwi tea u salwa murahu hu tshi itelwa thikhedzo ya milayo i sikwaho.

Tsumbo ya 2: Tshitenwa tsha Section 33(2) tsha Ndayotewa tshi talutshedza u ri munwe na munwe we pfanelo dzawe dza tsumbudzwa dale-daleni nga tshumelo yo peamaho, u tea u newa thalutshedzo dzo teaho nahone dzo tou talatadzwaho. Izwi zwi amba u ri u di tika nga Ndayotewa, mushumeli munwe na munwe wa muvhuso u tea u bvedza mihumbulo yo dziaho musi hu tshi dzhiwa sia li kwamaho zwa ndngulo na u ri nyito dzi vhe dzi pfadzaho, u itela u ri mihumbulo iyo i kone u nga netshedzwa munwe na munwe a kwameaho. Nga u tou angaredza, izwi zwi amba u ri vhukando hothe hu dzhiwaho nga vha ndangulo hu tea u vha hu sa soliseiho.

4.1.2 Mushumi u tea u vhea dzangalelo la tshitshavha ntha ha zwothe musi a tshi bvedza mishumo yawe.

Izwi zwi amba u ri ho teaho u dzhiwa tsheo kana u bvedza mihumbulo, hu tea u dzhielwe nzhele u ri dzangalelo la lushaka li vhe lone tshi susumedzaho tsheo iyo. Dzangalelo la mushumeli wa muvhuso kana zwinwe-vho zwine a zwi takalela zwi teau vha fhasi ha thodea dza tshitshavha.

Tsumbo ya 1: A shumaho u lugisa kana u vhuwedzedza tshiimo ngonani vhuongeloni o vhofhiwa nga khontiraka yawe i mu kombetshedzaho u ri u do shuma u bva nga awara ya malo u swika nga hafu u bva kha awara ya vhuna. A hu na nzudzanyo dza u ri u do shuma u fhirisa tshifhinga tsho tewaho. Dumbu-

tshirulu lo rwa la wisa ndisedzo dza mudagasi sibadela na pherani dza vhupo ha zwa miaro ngeno mutshini wa mavhone u tshi vha wone u disedzaho mudagasi. Mutshini na wone wa mbo thoma u kola. Nga nthani ha thaidzo, ha mbo newa ndaela u ri a ite mushumo wa shishi wa u lugisa mutshini ngeno tshifhinga stho no rwa awara yavhuna. Makhantikhe u tea u dzhena fhasi na mushumo wawe wa u lugisa naho izwi zwi tshi nga amba u ri u do lenga u tshaisa a vho do fhirisa tshifhinga tsho teaho tshine a fanela u tshaisa ngatsho u ya nga ha thendelano i langulaho khontiraka ya awara dzine a tea u shuma dzone.

Tsumbo ya 2: Vhunzhi ha vhashumi vha shumelaho Ofisini dza dzingu vho sumbedza lutamo lwa u do dzhia maduvha avho a u awela nga nwedzi wa Nyendavhusiku. Arali vhothe vha tendelwa u dzhia maduvha a livi, izwi zwi vho do mba u ri Ofisi a tsha do kona u disedza vhadzulapo tshumelo. Hu tea u vha na u endelana vhukati ha vhalanguli na vhashumi vha kwameaho, zwine zwa vho do amba u ri vhanwe vhashumi vha tea tea u sala Ofisini u ri ndisedzo dza tshumelo ya tshitshavha dzi si katudzwe.

4.1.3 Mushumi wa muvhuso munwe na munwe u tea u vha a thomphaho na u hulisa milayo ya Lihoro livhusi malugana na mveledziso dza mishumo yawe hu tshi tevhedzwa thodea dza milayo i langulaho mashumele awe.

Mulayo-tibe wo angaredzwaho ngomu ha Ndayotewa, hu tshi katelwa na zwinwe-vho zwi tshimbilelanaho na milayo ya ndayotewa, u tsireledza pfanelo dza politiki dza mudzulapo munwe na munwe, zwine zwa amba u ri ene mune u tou di khethela u ri u toda u di badekanya na nnyi na u ri u tea u vha murado wa lihora lifhio le ene mune a tou di nangela. Ndi zwine dzikhetho dza vha dzone dzi bviselaho khagala u ri lihora li takalewaho nga vhunzhi ha mutape ndi lifhio u ri li kone u dzhia muvhuso. Izwi zwi tou bvisela khagala zwavhudi-vhudi u ri dzangalelo la munwe wa vhashumi a si line la di vhonadza nga u sengulusa mvelele dza khetho fhedzi. Izwi zwi dovha hafhu zwa amba u ri mbekanya mushumo dzi re dza mathakheni kana zwitterwa zwa nyito na milayo yo tangedzwaho nga Lihoro Livhusi zwi nga kha di wanala zwi kha khudano na zwo lavhelelwaho nga vhanwe vhashumeli vha muvhuso. Ndi zwine zwa tou vhofoha u ri mushumeli munwe na munwe wa muvhuso, naho hu nga itea mini, u tea u tevhedza milayo yo tshewaho nga Lihoro Livhusi nahone o tou di-netshedzela tshothe, nga nungo dzawe dzothe na nga muya wawe wothe ngeno a tshi di sendeka nga milayo ya shango.

Tsumbo ya 1: Mushumeli wa muvhuso u tenda nga mbilu yawe yothe u ri ndisedzo dza maga a u khwinifhadza zwa mutakalo ndi tshone tshililelwa tshihulwane shangoni la hawe a dovha a khwathisedza nga u tikedza lihora line a avhelana nalo mihumbulo. Lihoro livhusi lone li nga bvisa mulevho u ombedzelaho u ri tshitenwa tsha vhuthogwa ndi u fhatela vhadzulapo dzinndu khathihi na u lwa na vhutshinyi. Mushumeli wa muvhuso u a vhofohea u di badekanya na tsho yo swielwaho nga Muvhuso. Izwi a zwi ambi u ri hu khou tsikeledzwa mihumbulo kana vhuksila hawe siani la tsiko ya mihumbulo.

Tsumbo ya 2: Arali Lihoro Livhusi li tshi sedza kha sia la u shumisa manwe maitete kana tshikimu ngeno mushumeli wa muvhuso o wedzwa vhudifhinduleli ha u nea tsivhudzo u ri maitete kana ndivho dza muvhuso dzi nga swikelelwa hani, uyu mushumi, naho a nga vha a sa tendelani na tshikimu tsho tiwaho, u do lavhelelwa u do thudzela thungo vhudipfi hawe u ri a di nee tshifhinga tsha u dzudzanya ndivho na vhukoni hawe kha u ri a lingulule zwine zwa nga konadzea na zwine zwa nga geno a tshi do tea u lingulula mihumbulo munwe na munwe u ri une wa nga shuma na une wa nga pfuvhisa mvelele mbuya ndi ufhio ngeno o di hangwa sa izwi tshipikwa hu tshi do vha u vhea phanda thodea dza tshitshavha tshine a shumela tshone.

4.1.4 Mushumi u tea u lusa nga nungo dzothe u ri a divhe na u di badekanya na milayo yothe na dzinwe ndaela dzi re na vhuledzani na vhudifari kana mishumo yo livhanaho nae.

U ri vha shumele Lihoro Livhusi nga nungo dzavho na nga u fulufhedzea, na u thusa lushaka, vhashumi vha tea u divha zwo angaredzwaho kha mishumo yavho, milayo ya ndanga- mishumo i tea u vuledzwa na u ri vha vhe na vhutevheli ha zwiga zwi eletshedzaho mashumele.

Vhatoli vha mashumele kana avho vha posaho ito u vhona matshimbizelwe a zwithu vha na vhudifhinduleli ha u vha na ngoho u ri vhashumi vha a divha zwo livhanaho navho siani la mishumo. Vhashumi na vhone vha na vhudifhinduleli ha u ri na vhone vhane vha di gudise u ri vha vhe na ndivho ya zwo livhanaho navho siani la mishumo u ri vha shume hu si na u kolonwa nahone vha tshi tevhedza milayo i langulaho mashumele na vhudifari havho musi vhe vhuponi ha mushumoni wavho, u ri tshitshavha tshine vha tshi shumela tshi pfe tshi tshi fushea nga tshumelo ine vha tshi netshedza.

Tsumbo ya 1: Naho a sa divhi milayo i langulaho mashumisele a zwa masheleni, mushumeli wa muvhuso o do swika he a tenda hu tshi rengwa tshishumiswa ngeno hu so ngo vha na thendelo ibvaho kha vha Muhasho wa zwa Gwama. Vhukando uhu hu amba tshumiso ya masheleni hu si na thendelo ya tshiofisi zwine zwa nga livha kha u dzhiwa vhukando hu duraho nahone hune ha nga tshinya tshifhinga siani la mulayo ngeno hu tshi nga vha na mbilo u ri hu vhe na ndifhelo dzo vhangwaho nga tshinyalelo dzi tshimbilelanaho na mulandu uyu.

Tsumbo ya 2: Nganthani ha u shaya ndivho, mushumeli wa muvhuso u nea ngeletshedzo yo peamaho nga ha thodea dza muthu a itaho khumbelo ya u ri a kone u hola mundende, zwidodombedzwa zwi teaho u tevhedzwa kana u fulufhedziswa gemo li si lone la masheleni a mundende ane ha pfi u do a hola. Izwi zwi nga vha na masia-nda-itwa a si kwao kha uyo murado watshitshavha kana mudzulapo.

4.1.5 Mushumeli wa Muvhuso u tea u shumisana na zwiimiswa zwo tewaho lwa mulayo na nga Ndayotewa u kunguwedza dzangalelo la tshitshavha.

Hu na zwiimiswa zwi re na tshivhalo zwo tewaho nga muvhuso hu tshi tevhedzwa Ndayotewa (Mutsireledzi wa Tshitshavha, Auditor-Dzhenerala, Khomishini ya Tshumelo ya Tshitshavha, Khomoshini ya Ndinganyiso ya zwa Dzimbeu etc) ngeno zwinwe zwiimiswa zwo tewa nga vha Vhusima-Milayo (Bodo ya zwa dzi-Thendara, Khomishini dza Thodisiso etc). Zwiimiswa izwi ndi zwi dzulaho zwo posa ito u ri hu vhe na vhululamisi siani la Vhulanguli ho teaho nga muvhuso. Vhashumeli vha muvhuso a vho ngo tea u sathula zwiimiswa izwi, vho teaho u nea thikhedzo u ri zwi bveledze mishumo mivhuya. izwi vha nga zwi ita nga u nea tsivhudzo kana vnutanzi na thalutshedzo dzine vha nga humbelwa u tahisa.

Tsumbo ya 1: Arali Ofisi ya Mutsireledzi wa Tshitshavha ya humbelwa u todisisa mbilaelo yo tahiswaho nga murado wa tshitshavha ngeno yo livhanywa na minwe ya Mihasho ya Muvhuso, hu do lavhelelwa u ri vhashumeli vha muvhuso vha kha Muhasho wonoyo vha vha netshedze tanzi nga zwine vha divha malugana na mbilaelo idzo.

Tsumbo ya 2: Arali Mu-Oditha-Dzhenerala vha dzumbulula vhuada siani la ndango ya masheleni kha munwe wa mihasho, vhashumeli vha muhasho uyo vha so ngo dzhia mawanwa nga ha vhuada uhu nga ndila i so ngo daho. Vha tea u

pfesesa na u tangedza mushumo wa Oditha-Dzheneral nahone vha tea u shumisana na Ofisi yawe kha fulo la u tandulula thaidzo dzi re hone.

4.2 VHUSHAKA VHUKATI HA VHASHUMI NA TSHITSHAVHA

4.2.1 Mushumeli wa muvhuso u tea u kunguwedza vhuthihi na mutakalo wa lushaka lwa Afrika Tshipembe kha mishumo yawe ya tshiofisi ya duvha na duvha.

Marangaphanda o nwalwaho kha Ndayotewa a tou vhea khagala u ri u tangedzwa ha Ndayotewa ndi u itela u ri:

- u fhodza u fhandekana ha la mulovha na u fhata lushaka lwo di teaho nga ndeme dza "Democracy", u vhulungea ha lushaka na mutheo wo khwathaho wa ppanelo dza vhathu.
- u fhata mutheo wa mahusele a "Democracy" na lushaka lu si na tshimbevha hune Muvhuso wa di-tika ngau' wa vha u tangedzwaho nga vhothe nahone mudzulapo munwe na munwe a vha o tsireledzwaho nga mulayo;
- u khwinifhadza tshileme tsha vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u konadzea ha u ri munwe na munwe a bveledze vhuvha hawe; na u ri
- hu fhatwe lushaka lwo kuvhatedzanaho lwa "Democracy" Afrika Tshipembe lune lwa do dzhia vhuimo halwo sa shango li di vhusaho li si na thoni vhukati ha dzinwe tshakha dza lifhasi.

U kona u elelwa na u fhata mihumbulo ya mathakheni yo kutelwaho ngomu ha Ndayotewa, mudzulapo munwe na munwe u tea u vha o di ganaho u do dzhia hukando hu re na sia na dikitela la u fhata lushaka. Vhashumeli vha Muvhuso vha dzhiwa satshipida tsha "Muvhuso", sa zwenezwo vha tea u vhona ndeme siani la u vha vho di netshedzaho kha u shumela tshitshavha.

Tsumbo ya 1: Tshumisano nga muya-mutshena, u tshilisano huvhuya, u fhata vhupo hu mvumvusaho hune vhashumisani vha thadulana na u thusana vho tou ita tsinga-ndedede zwi tshi ingwa nga vhukoni na ndivho ya mushumo naho vhathu vhe vha mirafho yo fhambanaho ngeno vho di netshedza u shumela tshitshavha zwi do mbo shanduka tsumbo mbuya i emulwaho nga vhadzulapo vhothe. Tsumbo mbuya ri nga dzhia ya fhala Ofisini dzine vhathu vha tangedza hone "Bugu-Ndaula" kana dzibasa.

Tsumbo ya 2: Mushumeli wa muvhuso u tea u di nwalisa u ri a dzhenele ngudo dza dza lunwe lwa luambo lwa tshiofisi lu shumiswaho afho hune a shumela hone. Tshinwe tshifhinga hu tea u kunguwedza u ri hu vhe na u dologa hu tshi iswa kha lunwe luambo lwa tshiofisi musi ho farwa mitangano ine thalutshedzo dza vha dzo tea.

4.2.2 Mushumeli wa Tshitshavha u tea u vha a shumaho nga u sa sathula na tshitalula u itela u ri tshitshavha tshi vhe na fulufhelo kha tshumelo dza muvhuso.

Tshumelo dza muvhuso ndi dzo livhanywaho nahone dzo teaho tshitshavha tshinwe na tshinwe, nahone vhadzulapo vha lavhelela u ri vha do farwa nga ndila fanaho, lu fushaho nahone hu tshi sumbedzwa vhukoni na ndivho ya mushumo nga ndila ya vhulenda. Vhashumeli vhothe vha muvhuso ndi zwine vha khou lavhelelwa u ri vha do swikelela thodea idzi siani la mushumo nga u sumbedza u thonifhana sa vhashumisani na u hulisa avho vha vha disedzaho tshumelo hu si na u khethekanya namana nga matombo lune mishumo yavho a i nga disi fhedzi tshirunzi kha tshumelo ya muvhuso, zwi do livha kha u ri hu vhe na u takalela khathihi na u tanganedza tshumelo i fushaho i disedzwaho nga ndila ya vhuronwane.

Tsumbo ya 1: Mushumeli wa muvhuso o hwedza maanda kha muhasho hune tshitshavha tsha disa hone khumbelo dza u ri vha netshedzwe dzinwe dza thodea siani la zwa tshumelo. Muhura wawe u tou vha na ndivho yo fhelelaho u ri uyu o hwedzwa maanda mangafhani a mbo fhedza nga u amba nae u ri ngavhe a tshi ita zwa mashithe u ri khumbelo i tshimbidze nga u tsvhanya. Mushumeli wa muvhuso u tea u lingulula tshiimo itshi nga ndila ya vhuronwane vhukuma ngauri vhukando vhunwe na vhunwe vhune a nga dzhia vhu vho do mu shata samba la u ri ho shumiswa tshidivhano hu si tsha sedzwa khumbelo dza vhanwe.

Tsumbo ya 2: Mushumeli wa muvhuso u tea u humbela vhathu vhane a vha netshedza tshumelo ya tshiofisi u ri vha fole muduba, u itela u ri munwe na munwe a do kona u thusea musu tshifhinga tshawe tshi tshi swika hu si na u sumbedza u ri vhanwe ndi vha khwine kana u do humbulelwa u ri hu na tshitalula.

4.2.3 Mushumeli wa muvhuso nga avhe muthu wa vhulenda, o di imiselaho u thusa vhathu nahone ane vhathu vha kona u mu swikelela zwi tshi ya nga ndila ine a shumisana ngayo na vhathu ngeno a tshi tea u fara mirado ya tshitshavha sa vhathu vha vhuthogwa vho tewaho nga tshumelo ya mathakheni.

Ndi zwa ndeme u ri vhashumi vhothe vha dzhieze nzhele u ri nga u vha mushumeli wa muvhuso, vha khou di vhofha u ri vha do vha vhashumelaho tshitshavha nga vhuphara. Lushaka lwo lindela na u lavhelela u thusiwa, nahone lwo lavhelela u ri vhashumi vha tea u vha vha swikeleleaho na u wanala nahone vha vhe vha thusaho nga ndila ya vhukonani nahone vho di netshedza.

Tsumbo ya 1: Mushumi u tanganedza lutingo lu bvaho kha murado wa tshitshavha nahone kha nyambedzano dzavho zwa mbo di tou vha khagala u ri thuso ine a khou lila yone i nga wanala kha tshinwe tshipida tsha muhasho. Mushumi a mbo di vhudza muthu o lidzaho lutingo u ri a tode thuso hunwe-vho hu si afho. Izwi zwi nga livha kha u ri murado wa tshitshavha a sokou tinga-tinga a tshi ya kha u la na u la ngeno thuso i tshi ri ndi bva vhubvo.lyi a si yone ndila yo kunaho ya tshumelo ya tshitshavha nahone zwi shata samba kha muvhuso. Mushumi kha a lingedze u wanisisa u ri muthu o teaho u mu thusa ndi nnyi kana kha muhasho ufho na u ri a kone u foinela u yo a todaho thuso murahu u ri a nga thuswa ngafhi.

Tsumbo ya 2: Musi vha tshi shumela kha khaunthara, zwi a konadzea u ri munwe wa vhashumi hu vhe hu si vhathu muduba wo livhanaho na hune a shumela hone ngeno muduba wo tou rwa mutapatila kha ane vha shumisana nae.

Ndi zwo teaho u ri mushumi a thuse munwe ngae na tshitshavha ngau' mbo di vhidza vhathu u ri vhanwe vha de hune a vha hone arali hu u ri u na ndivho yo fhelelaho nga ha thuso ine a khou tea u nea yone avha vhathu vha todaho tshumelo.

Tsumbo ya 3: Arali murado wa tshitshavha a da kha mushumeli wa muvhuso a humbela u do mu vhona, thanwe u khou toda vhutanzi kha ha thodea dza u ri arali a tshi toda nndu ya muvhuso u tea u ita mini, mushumeli wa muvhuso kha a lingedze u di fha tshifhinga tsha u ri a thetshesele na u thusa muthu uyo. Izwi zwi do sumbedza u ri vhashumeli vha muvhuso vha a swikelelea nahone vha a di nea tshifhinga tsha u thusa avho vha todaho ngeletshedzo.

4.2.4 Mushumeli wa muvhuso u tea u sedza tshiimo na mbilaelo dza tshitshavha musi a tshi bveledza mishumo yawe ya tshiofisi na kha uri a dzhie tsheo dzi kwamaho vhutshilo havho.

Naho tshinwe tshifhinga thodea kana zwi kwamaho vhutshilo ha mirado ya tshitshavha zwi tshi nga vhonala zwi si zwa ndeme nga u tou ralo kha vhashumeli vha muvhuso, kana zwi si zwa ndeme u ya nga hune tshitshavha tsha humbulisa zwone, vhashumeli vha muvhuso vha tea u vha na vhudifari na u di tukufhadza u ri vha vha netshedze thuso, vhutanzi kana ngeletshedzo u ri hu kone u swikelwa thandululo ya thaidzo dzine vha nga vha vha tshi khou tangana nadzo.

Zwililo kana mbilaelo dzi bviselwaho khagala nga vhathu kana zwigwada zwi tea u dzhielwa nthu. U wana ngeletshedzo kha vhathu nga ndila i si na tshidzumbe malugana na fhungo ili zwi nga shela mulenzhe vhukuma kha u kutela zwililo zwa tshitshavha.

Tsumbo ya 1: Hu khou itwa ndugisedzo dza u fhata kiliniki ya zwa mutakalo vhuponi ha mahayani ngeno hu tshi di vha na khonadzeo dza u ri hu vhe na u isa tshumelo ya zwa mutakalo vhathuni nga goloi. Tshitshavha tshi nga kona u vhudziseswa u ri zwine vha takalela zwone ndi zwifhio. Izwi zwi nga khwathisedza u swikelela tsheo yo khwathaho na u ri hu vhe na u shela mulenzhe zwi tshi kha di vha zwinu.

Tsumbo ya 2: Mushumeli wa muvhuso o newa vhudifhinduleli ha u sedzulusa khumbelo dza thikhedzo siani la masheleni u ri vhahedani vha dzulaho vhuponi ha mikhukhu vha fhatelwe dzinndu. Arali khumbelo idzi dza sa sedzululwa nga u tavyanya nahone nga ndila ya vhuronwane, zwi nga livha kha u ri thandela ya u fhata dzinndu i ongolowe u thonwa zwine zwa vho do amba u ri vhadzulapo vha do isa phanda na u dzula vhuponi hu so ngo bveledzwaho tshifhinga tshilapfu u fhirisa musi arali ho vha ho sedzulusa tshiimo itshi nga ndila ya mashithe u ri vhathu avha vha netshedzwe thikhedzo yo teaho nga tshifhinga.

4.2.5 Mushumeli wa muvhuso u tea u vbha o di kumedzelaho u nea tshumelo yo teaho nga tshifhinga tsho fanelaho u ri hu kone u vha na mvelaphanda khathihi na u takulelwa nthu ha vhothe vhadzulapo vha Afrika Tshipembe.

Lihoro Livhusi lo tou zwi vhea banga-kupalula u ri ndivho yalo ndi u ri zwitshavha zwe zwa vha zwi tshi tsikeledzwa tshifhingani tsho fhelaho zwi tea u takulelwa nthu u tikedza mulevho wa Mbekanyamushumo wa Phathululo na Mvelaphanda ya lushaka kana Reconstruction and Development Programme. Izwi ndi zwo teaho u itwa nga mihasho yothe musi hu tshi netshedzwa tshumelo ya lushaka.

Afrika Tshipembe ndi shango line la kha di bvela phanda, nahone vhunzhi ha vhadzulapo nganthani ha zwiitisi zwinzhi, vha shaya ndivho nga ha pfanelo dzavho na zwo vha teaho, tshumelo dzine vha tea u dzi tanganedza,

zwidodombedzwa zwine vha tea u zwi tevhedza na u ri vha tea u davhudzana na nnyi malugana na fhungo ili. Sa izwi tshumelo ya muvhuso ya tea munwe na munwe wa vhadzulapo, vhashumeli vha muvhuso vha tea u di pfa u ri sa izwi hu na u shaya ndivho kha vhunzhi ha vhadzulapo, ndi vhone vho teaho u vha netshedza vhutanzi, thikhedzo na thuso ine vha nga i toda. Izwi zwi tea u netshedzwa nga vhulenda nahone hu na u di netshedza nahone zwi tshi nga amba u vha rumela kha zwinwe zwiimiswa kana zwifhato ngeno zwi tshi khou itwa nga muya wa vhuhwavho.

Tsumbo ya 1: Vhashumeli vha muvhuso vha tea u shela mulenzhe kha mbekanya mushumo dza u bveledza kana u tikedza nyaluwo ya vhashumi dzo dzudzanywaho nga Muhasho. Vha tea u vha vho di netshedzaho kha mishumo yavho nahone vha tea u dovha vha vhona u ri mbekanya mushumo idzi dzi khou tshimbizwa nga ndila yo teaho nahone ya vhuronwane nahone ngazwifhinga zwo teaho sa zwe zwa dzudzanywa ngaho.

Tsumbo ya 2: Arali vha tshi khou thusa tshitshavha siani la ndisedzo dza tshumelo dza zwa mutakalo, vhashumeli vha muvhuso vha tea u nea ngeletshedzo dzo fhelelaho arali u ya nga vhone vha tshi vhona u ri hu na u shaya ndivho malugana na u thivhela u phadalala ha manwe malwadze kha vhadzulapo. Arali vhashumeli vhone vhane vha tshi kundelwa u nga netshedza thuso yo teaho, zwine vha nga ita ndi u rumela avho vha todaho thuso kha vhanwe vhasumisani navho vho shomedzwaho nga ndivho u ri vha kone u vha eletshedza kana u vha tikedza.

4.2.6 Mushumeli wa muvhuso ha ngo tea u shumisa tshitalula kha murado wa tshitshavha zwi tshi ya nga murafho, mbeu, lushaka kana mvumbo, lukanda, dzangalelo siani la zwa vhudekani, vhukale, vuholefali, vhurereli, sia la zwa politiki, luvalo, zwine muthu a tenda zwone, mvelele kana luambo.

Sa zwe zwa taluswa u rangani, mushumeli wa muvhuso u shumela vhatu vhothe na zwitshavha zwi sa yi ngauri ndi vhonnyi kha la Afrika Tshipembe Mudzulapo munwe na munwe wa Afrika Tshipembe u na ppanelo dza u ri a farwe nga ndila i thompheaho Ndi zwine ha lavhelelwa u ri vhashumi vhothe vha fare vhadzulapo nga ndila i fanaho, nga vhulenda nahone vha tshi tea u newa tshumelo i fushaho u itela u ri vha zwi pfe u ri thuso ine vha khou newa yhone ndi yo vha teaho nahone ndi ya vho.

Tsumbo ya 1: Mushumeli wa muvhuso a nga humbulela u ri munwe wa mirado ya tshitshavha ane a khou tea u thuswa, ndi avho vhane vha takalela zwa vhudzekani na vha mbeu nthihi navho. Naho hu u ri thanwe izwi zwi tou vha muila kha ndila ine mushumi a sedza ngayo vhutshilo, mushumi u a kombetshedzea u ri a netshedze muthu uyu thuso na tshumelo yo teaho sa zwine a do ita zwone kha munwe na munwe mudzulapo wa shango.

Tsumbo ya 2: Hu na vhatu vha re na tshivhalo vho folaho muduba vha tshi khou lindela thuso. Ha mbo dzhena munwe w vhadivhalea ane a khou toda u ri a thuswe nga u tavhanya. Arali mushumi ane a khou thusa avha vhatu a mbo tenda u ri muhulwane avha vha fhiruludze vha ye phanda, zwi vho doamba u ri mushumi u khou shumisa tshitalula kha avho vhane ndi kale vho rwa muduba.

4.2.7 Mushumeli wa muvhuso ha ngo tea u shumisa vhuimo hawe ha mushumoni u ri a khwinise kana u nyefule dzangalelo la lihora la zwa politiki kana la tshigwada.

Sa izwi muvhuso u tshi tea u thusa tshitshavha tshothe, tshine tsha vhumbwa nga zwigwada zwi re na madzangalelo o fhambanaho, mahoro a zwa politiki na vhatu vha tendaho zwithu zwo fhambanaho, zwi tou vha khagala u ri mushumeli wa muvhuso a so ngo di dzhenisa kha zwithu zwine zwi tshi lingululwa ha vho do pfi la takalela tshigwada tshikene u fhirisa tshikene.

U ya nga ha thodea dza tshumelo ya muvhuso, vhatu vhothe vha todaho thuso vha tea u netshedzwa tshumelo i linganaho zwi tshi ya nga dzi-pholisi dzi langulwaho nga lihora livhusi. Ndi zwine zwa lavhelelwa kha mushumeli munwe na munwe wa muvhuso u ri a kone u fhambanya vhudifhinduleli hawe siani la Muvhuso u vhusaho na u vha a di dzhenisaho thwii kha zwa lihora la zwa politiki line a li funa nga mbilu yawe yothe.

Tsumbo ya 1: Mushumeli wa muvhuso ndi murado wa tshigwada tsha zwa sialala tshine tsha tea u ita khaedu na zwinwe u ri zwi wane ndambedzo siani la masheleni nwaha nga nwaha. Mushumi u na tshidulo tshi thonifheaho kha Mhasho u teaho u lingulula, u sedzulusa na u fhirisela phanda manwalo a talusaho mihumbulo ya u ri ndi ngani vha tshi tea u netshedzwa thikhedzo musi zwi tshi fhirisedzwa kha Minista o teaho. Mushumeli uyu a so ngo vhuya a shumisa vhuimo hawekha uri a nange khumbelo dza tshigwada tshine a vha murado watsho naho zwa nga vha hani kana a swika hune a tshinyadzela khumbelo dza zwigwada zwinwe. Mushumi uyu u tea u bvela khagala a divhadze u ri ene a si nga si kone u vha tshipida tsha vhane vha tea u khetha tshigwada tsho teaho nguri u murado wa tshinwe tsha zwo itaho khumbelo.

Tsumbo ya 2: Vhashumi vha khou tea u tikedza dzi-Minista kana dzi-MEC musi hu tshi talatadzwa zwidodombedzwa zwa manwalwa ane a tea u shumiswa lwa tshiofisi u fana na musi hu tshi farwa maambiwa nga ha milayo-tibe. Vhashumi vha so ngo ri vha tshi talatadza na u nwala manwalwa ane a do shumiswa nga Minista kana MEC u ri a anane na zwa lihora line vha li tikedza.

4.2.8 Mushumi u tea u thonifha a dovha atea u tsireledza tshirunzi tsha munwe na munwe na pfanelo dzavho sa zwo kutelwaho nga Ndayotewa.

Vhashumi vha tea u di fara nga ndila ya khuliso zwi tshi ya kha vhothe vhashumisani navho khathihi na tshitshavha hu sa tevhezwi u ri ndi vho nnyi, vha lavhelesea hani, ndi vha maimo a nthana kana haai khathi na zwinwe-vho. Vhudifari ha vhashumi nga tshavho na kha vhanwe hu tea u vha ha vhukonani, ha thuso nahone ho fhelelaho.

Tsumbo ya 1: Arali vhashumi vha thusaho vhatu khauntharani vha sendelwa nga murado wa tshitshavha o kambiwaho vhukuma nahone a tshi ita phosho, vha tea u mu fara nga ndila ine vha fara ngayo vhanwe, nga vhudziki nahone vha tshi mutikedza nga ndila yo teaho. Vha zwi dzhie nzele u ri mato a tshitshavha a do vha a tshi khou sedza zwothe zwine vha khou ita nahone vhashumeli vha muvhuso vha nga kona u vhea muvhuso murunzini muvhuya nga u sumbedza vhatu kha ndila ine vha do tshimbidza ngayo tshiwo itshi. Arali tshiimo tshi nga bva tshandani lune vhashumi vha vho kundelwa u tshi langula, vha so ngo dzhenwa nga mazhuluzhulu, zwine vha nga ita ndi u ri vha dzhie muthu uyu nga

vhulenda vha mufhirisele kha muhulwane wavho ane a do shumana nae hu so ngo dalaho mato a vhathu.

Tsumbo ya 2: Kanzhi vhathu vha susumedzwa nga vhushai siani la masheleni u ri vha ite khumbelo dza thuso kha vha zwa ndondola Vhathu. Vhaofisiri vha vha thusaho kha u dadza fomo dza khumbelo vha tea u vha vha pfesesa vhuleme hune vha vha khaho nahone vha vha thuse vha tshi vha pfela vhutungu.

4.2.9 Mushumeli wa muvhuhso u tea u divha na u tangedza pfanelo dza vhadzulapo kha u ri vha kone u swikelela vnutanzi vhufo na vhufo ngandani ha hune ha vha ho tsireledzwa tshothe nga mulayo.

Ndayotewa i nea zwidombedzwa zwi vhili malugana na u ri vhatu vha nga swikelela hani vnutanzi. Tsha u thoma ndi nga u kungwedza u sa vha hone ha tshidzombe, zwine zwa tendela u ri mudzulapo munwe na munwe a kone u swikela vnutanzi ho teaho u di hwa nga lushaka. Izwi zwi vha leludzela musi vha tshi shela mulenzhe kha u vumbwa ha dzi Pholisi dzine vha tama dzi tshi vha hone. Tshavhvhili, izwi zwi do thusa u ri vhadzulapo vha kone u di imela kha u tsireledza pfanelo dzavho sa zwe dza nwalwa ngaho kha Bill of Rights. Izwi zwi ita u ri vha humbele thalutshedzo dzo tou nwalwaho malugana na vhu kando hu teaho u dzhiwa nga vha ndangulo arali zwi tshi nga livha kha u ri vha pfe vha sa do farea zwavhudi. Vha a kona hafhu u ita khumbelo ya u ri vha newe vhunwe vnutanzi kha fulo la u ri vha tsireledze pfanelo dzavho.

Sa zwine mushumi munwe na munwe a vha na nzhele nazwo, u swikelela tseo ya u ri vnutanzi ho tewa nga u netshedzwa mudzulapo munwe na munwe a si fhu ngo li leluwaho. Huna vhunwe vnutanzi hune ha dzula ho tsireledzwa nahone ho teaho u langulwa fhedzi nga Mihasho u ya nga ha Guidelines on Minimum Information Security Standards sa zwe zwa divhadzwa ngaho nga vha tshimiswa tsha zhendedzi la Vhusevhi kana National Intelligence Agency. Mulayo wa Open Democracy Bill na wone u khou do kungwedza ndila dzo teaho dzine dza do livha kha u ri izwi zwilangulwe nga vha Mihasho. Izwi zwi dovha hafhu zwa naniswa u dura nganthani ha Mulayo wa zwa Ndangulo dza Vhashumi kana Labour Relations Act of 1995 u netshedzaho zwidombedzwa nga ha uri vhashumeli vha muvhuso vha nga kona hani u swikelela vnutanzi ho farwaho nga Muvhuso kha u ri vha kone u do tsireledza pfanelo dza madzangno a vhashumi.

Fhu ngo ili li nga pfufhifhadzwa nga ndila dzi tevhelaho:

- Vhashumi vha tea u divha u ri tshitshavha tshi na pfanelo u ri tshi kone u swikelela vnutanzi ho farwaho nga Muvhuso;
- Muhasho munwe na munwe u tea u di vhetshela dzi-Pholisi dzi tshimbilelanaho na mulayo wa shango kha ndangulo ya zwi elanaho na fhu ngo ili u ya nga ha dzangano lavho;
- Vhashumi vha tea u vha na ndivho nga ha milayo iyi ilangulaho zwi tshimbilelanaho na izwi ngomu kha mihasho yavho;
- Vnutanzi na ndila dzo tevhelwaho u ri hudzhiwe tseo ya vhu languli zwi tea u dodombedzwa u itela u ri vnutanzi uhu hu kone u vha tsini arali ha nga pfi vhu a todea; na uri
- Arali vnutanzi ho humbelwaho nga murado wa tshitshavha vhu sa kone u nga netshedzwa, hu tea u newa thalutshedzo dzo dziaho u ri ndi ngani kha mudzulapo uyu.

Tsumbo ya 1: U netshedza lushaka vhutanzi ho tehao nga tshifhinga ndi zwa vhuthogwa vhukuma. Arali mudzulapo we a ita khumbelo nga ha vhutanzi hu kwamanaho na zwa basari a tshi sala a tshi newa vhutanzi tshifhinga tsha khumbelo dza u nwalisa ngudo dzo teaho dza nwaha tsho no fhira, ndivho dza u netshedza vhutanzi uho dzi vha dzi si tsha thusa nga tshithu.

Tsumbo ya 2: U kona u swikelela duluni la vhutanzi zwi amba u ri vhutanzi vhu vhe ho vhulungeaho nahone hu dzulelaho u khwinifhadzwa misi yothe. Arali Murado wa Phalamennde a ita khumbelo ya vhutanzi malugana na fhungo li so ngo ladzawho Phalamenndeni, u kundelwa ha Muhasho u netshedza thodea dzo teaho nahone dzo khwiniswaho nga tshifhinga zwi nga sia luvhadzi kha matshimbidzele a zwa Democracy.

Tsumbo ya 3: U netshedza vhutanzi hune hu si vhe hone na zwone zwi na thaidzo. Mirado ya tshitshavha vha nga ita khumbelo ya u toda u divha nga ha u shumiswa ha tshikimu tshiswa tshine khatsho zwinwe zwa zwidodombedzwa a zwi athu u rwelwa tshitemmbe nga vhahulwane vho teaho. Munwe wa vhashumi vha sa divhi tshithu nga ha fhungo ili, ngeno a tshi tou vha na lusevhela nga ha vhutanzi ha musu hu tshi kha di ambiwa nga ha tshikimu itshi, anga fhedza a tshi netshedza tshitshavha vhutanzi hune a hu a thu u vha ha tshiofisi. izwi zwi fhedza zwi tshi thavhisa thoni vha tshumelo ya tshitshavha arali ha nga itwa ndulamiso kha tshikimu itsho ha vho fhedza zwithu zwi tshi vho vhekanywa nga ndila ye tshitshavha tsha vha tshi so ngo zwi lavhelela.

4.3 VHUSHAKA VHUKATI VHASHUMISANI NGA TSHAVHO

4.3.1 Mushumi u tea u shumisana zwavhudi na vhanwe ngae u ri hu kone u fushwa thodea dza vhadzulapo.

Ndi zwa vhuthogwa u ri mushumi munwe na munwe a vhe na ndivho u ri vha tshi shuma vhothe ndi ngauri vha tea u swikelela tshipikwa tshithihi vhothe, zwine ha vha u shumela Lihoro Livhusi na vhadzulapo nga ndila i sa solisei nahone i fushaho tshothe. Vhashumi ndi zwine vha tea u lusa nga nungo dzothe u ri vha shumisane. Musi vha tshi thusana na u tikedzana khathihi na u kovhekana ndivho, mihumbulo na zwishumiswa afho ho teaho, vhashumi vha do zwi kona u shuma nga u di netshedza nahone vha do kona u fusha thodea dza Muvhuso na tshitshavha.

Tsumbo ya 1: Ndi zwa ndme u ri vha divhe u ri tshipikwa tsha tshumelo ya tshitshavha ndi minina u limuwa u ri tshinwe na tshinwe tsine vha tshi ita naho tshi nga vha tshituku hani, tshi thusa kha u khunyeledza vhudi ha zwi itwaho nga vhothe. Ndi zwine mushumi munwe na munwe a tea u tangedza mihumbulo na ngeletshedzo di tahiswaho nga vhashumisani navho naho vhe kha zwinwe zwiimiswa. Zwa vivho kana limuya la u ri "afha ndi hanga" a zwi shumi kha tshumelo ya muvhuso.

Tsumbo ya 2: Arali mushumi a nga zwi elekanya u ri thodea dza mudzulapo dzi nga konadzea arali ha nga vha na tshumisano vhukati ha Ofisi dzavho na dza vhanwe, mushumi u tea u yo vhudzisesa u ri tshumisano i nga swikelelwa hani na vhashumi vha re kha dzinwe Ofisi naho zwi tshi nga amba u ri mihumbulo uyu u do thonwa nga u sa tangedzwa zwavhudi.

Tsumbo ya 3: Mu-Ofisiri a nga humbelwa nga vha muhasho munwe u re tshipida tsha u do vha thusa u swikelela inwe tsheo. Mushumi uyu u tea nea thuso yawe

nga ndila dzothe dzine a kona ngadzo. Ene u tea u divha u ri hu na wawe mushumo wo livhanaho nae kha Muhasho wawe nahone u tea u ita k humbelo kha vhahulwane vhawe u ri a dzhenele mutangano uyu.

4.3.2 Mushumi u tea u shuma zwothe zwi konadzeaho zwo daho sa ndaela dzi bvaho kha vho teaho u mu fha dzone zwi hulwane arali zwi tshi swika hune zwi si vhe na khudano na Ndayotewa kana Mualyo.

Ndi zwa vhuthogwa uri vhashumeli vha muvhuso vha ite zwothe zwine vha laedzwa zwone u itela u ri hu vhe na ndisedzo dza tshumelo tshitshavhani nga ndila yo teaho nahone yo dzudzaneaho. Madzangano mahulwane a nga ho sa muvhuso a shuma zwavhudi arali hu na ndila dzo dzudzanywaho zwavhudi dza u ri mukene u fhasi ha nyi nahone zwi tangedzeaho nga vhashumisani vha vhuimo ha fhasi. Arali ndaelo dzothe dza zwa mulayo dza itwa nga tshifhinga tsho teaho nahone nga ndila ya vhuronwane, dzangano lothe li do kona u shuma nga ndila yo teaho.

Tsumbo ya 1: Mushumi u tangedza ndaela i bvaho mulanguli kana muhulwane siani la zwa politiki u ri a ite mushumo wo iledzwaho nga milayo i langulaho tshumelo ya tshitshavha. Mushumi u tea u divha u ri milayo i ri mini na u ri kha tshiimo tshi ngaho itshi u itea u bvsela khagala u sa anana na mulayo ha ndaela ye a newa yone kha vhahulwane vhawe. Arali muhulwane wawe na ene a imba luimbo u ri zwi tea u itwa, mushumi kha a humbele u ri ndaela iyi i a netshedzwe yone yo tou nwalwa fhasi nahone u tea u bvisela khagala u sa tendelana hawe na tsheo iyi nahone a fhedze a tshi zwi suma kha vhahulwane vho teaho u shumana na fhungo ili.

Tsumbo ya 2: Arali mushumi a newa ndaela ya u ita khumbelo ya thengo ya tshishumiswa ngeno hu so ngo tevhedzwa ndila dzo teaho dza thendara, mushumi u tea u ita khumbelo u ri fhungo ili li fhirisedzwe kha mulanguli wa masheleni u ri zwi konadeze u do dzhiwa ha tsheo.

4.3.3 Mushumi a so ngo itela mashaka kana dzikhonani zwa tshidivhano zwi tshi da siani la mishumo nahone a so ngo shumisa maanda awe kana vhuimo kha zwa vhuada kana u dzhenisa munwe mushumi ngae nga thoho kha zwithu zwi so ngo daho.

Muvhuso tshawo ndi u hira, u hulisa na u holela vhashumi vhawo zwi sa khathalei u ri uyu u tikedza lihora lifhio, ndi shaka la nnyi kana u na vhuimo-de tshitshavhani, tshi thogeaho ndi u ri u na vhukoni naa u shuma mishumo yo mu teaho. Nyito dzi tevhelaho a dzo ngo tendelwa na luthihi:

- (a) Tshidivhano - izwi zwi amba musi hu tshi tou vha na vhanwe vhatu vhane ha pfi vho tea nga u hirwa, u hudzwa mishumoni, u pfuluswa, kana u farwa sa kumbazwi tshi ya ngau' ha pfi ndi dzikhonani ... zwanda zwi a tanzwana na zwinwe-vho.
- (b) Tshishaka - Afha ndi musi muthu a tshi hirwa mushumoni, a huliswa, a pfuluswa kana a newa zwinwe zwivhuya hu tshi sedzwa fhedzi u ri ndi vha muta muthihi kana shaka la avho vha re vhahulwane mushumoni lune wa wana hu sa tsha tevhedzwa zwa mulayo.

Tsumbo ya 1: Vhashumi vhavhili (A na B) vho hirwa sa vhanwe vha vhashumeli vha tshitshavha. Vho newa maimo a fanaho ngeno vhe khonani dza hanwani nahone vha tshi shumisa Ofisi nthihi. Mushumi B o mbo hudzwa u ri a vhe ene a tolaho mishumo ya mushumi A. Izwi zwi mbo mu vhea kha tshiimo tshine a kona u nea ndaela kha mushumi A hune u hudzwa hawe na u vheva kha vhuimo ha ntha

zwi vho ita u ri a hwedzwe vhudifhinduleli ha ntha u fhirisa vhashumisani nae. Musi tshifhinga tshi tshi swika u ri A na ene a lingululwe u ri a nga hwedzwa-vho vhudifhinduleli ha ntha, zwine izwi zwa khou itwa nga B hune musa a tshi zwi ita a vho sumbedza u kalula na mazhuluzhulu, u mbo newa pfufho ya khuliso naho i so ngo mu tea.

Tsumbo ya 2: Mushumi o tiwa u ri a vhe tshipida tsha u do lingulula muthu u vhona arali o tea u hirwa kha vhuimo ha tshumelo ya tshitshavha muvhosoni. Mushumi a mbo sumbedza u takalela u tholwa ha munwe ngau' a vha khonani yawe, murado walihora la politiki line a tikedza lone kana ngauri vhothe ndi vha lushaka luthihi. Izwi ndi u shumisa tshishaka zwine zwa tou hanedza tshothe zwi kutekwaho nga ngomu ha Ndayo-tewa na dzangalelo la muvhoso.

Tsumbo ya 3: Hu na ndila nnzhi dzine ngadzo muthu o hwedzwaho maanda mushumoni a nga dzi shumisa kha u bvedza phanda vhuada. Tsumbo, mushumi a langulaho vhupo hune goloi dza pakwa hone o newa ndaela ya u ri dzine dza tou vha khagala u ri vhupo hu re hone ndi ha vhahulwane fhedzi na vhueni ha muvhoso. Fhedzi-ha, muhulwane wa Ofisi a mbo thudzela thungo ndaela idzi nga u nea tshipida tsha hune ha pakwa goloi u ri hu shumiswe nga munna kana mufumakadzi wawe tshifhinga tshothe. Vhukando hu ngaho uhu hu ita u ri vhashumeli vha muvhoso vha si tsha thonifha milayo na vhahulwane vha muvhoso. Izwi zwi thithisa matshimbidzele kwao a ndangulo ya dzangano.

4.3.4 Mushumi u tea u shumisa ndila dzo teaho u bvisela khagala mbilaelo dzawe kana u livhisa zwine a imela zwone.

Naho zwi tshi nga vha zwo tendelwa u ri mbilaelo na phambano musa tshifhinga tshi tshi khou di ya dzi nga vha hone vhuoni ha vhashumeli vha muvhoso, izwi zwi thusa muhiri na muhiriwa (na tshitshavha) u ri phambano na mbilaelo dzi tandululwe vhukati ha avho vho pinelanaho hu so ngo fhela na tshifhinga. Ndi zwine zwa vha zwa vhuthogwa u ri dzinwe dza thaidzo dza tshipentshela na ndila dza u tandulula thaidzo dzi vhe dzi shumiswaho nga vhashumeli vhothe. Arali ha nga vha na mbilaelo kana phambano, ndi zwa ndeme u ri vha elelwe zwi tevhelaho:

- (a) Mbilaelo kana phambano dzi nga tandululwa nga ndila i fushaho arali vha kwameaho vhone vhane vha tshi vha vha dzhenelelaho kha mitangano kana dzulo la nyambedzano kana vhuupfumedzani.
- (b) Musi hu na mbilaelo kana phambano, mushumi a nga shumisa ndila dzi tevhelaho:
 - (i) Ndila dza u suma mbilaelo (kha vha sedze kha tshipida tsha 35 tsha Mulayo wa Tshumelo dza Muvhoso/Public Service Act, 1994, musa vha tshi vhalwa milayo i tshimbilelanaho na u suma mbilaelo kana phambano dza vhashumeli vha muvhoso kha Public Service Regulation No. 6575 wo nwalwaho duvha la Fulwana 1, 1999)une wa dodombedza u ri mushumi munwe na munwe a nga disa mbilaelo dzawe kha vhahulwane vhane a shuma navho vhane an vhone vha tea u dzi fhirisela kha vha re ntha havho arali vhavho vha tshi wana u ri ndi fhungo line la vha somela.

Tsumbo ya 1: Mutoli siani la zwa mishumo u nea muvhigo u si wavhudi malugana na mashumele a mushumi musa hu tshi sedzuluswa mashumele awe ngeno a so ngo newatshifhinga tsha u ri ene mune a bvisela khagala vhuipfi hawe. Izwi zwi lwa na ndila ya u tshimbidza milayo i langulaho zwa mashumele. Mutoli wa vhashumeli vha muvhoso u tea u elelwa u ri muvhoso u tea u nea tsumbo siani la u thonifha zwidombedzwa zwothe zwa milayo ya shango a

dovha hafhu a di vhofha u ri u do ita izwi zwothe nga ndila yo teaho nahone i pfadzaho.

- (ii) Matshimbidzele a zwa Bodo ya vhupfumedzanyi (u ya nga ha tshitenwa tsha 15 (i) Schedule 7 tsha Milayo ya zwa Vhushaka ha zwa Vhashumi ya 1955) ine ya ri mushumi munwe na munwe a nga hwelela phambano (u sa farwa zwavhudi musu e mushumoni) kha Muhulwane wa Muhasho ane a tea u swikisa mulandu uyu kha vha Bodo ya Vhupfumedzanyi arali a tshi kundelwa u tandulula phambano dzi re hone.

Tsumbo ya 2: Mudinda ane a di pfela u ri ene ha khou thatwa mushumoni nga ndila yo teaho, a nga suma mafhungo awe kha muhulwane wa Muhasho ane a do tea u sengulusa mbilaelo idzi u ri a doi kona u wana ndila dza u tandulula dandetande ili. Arali Muhulwane wa Muhasho a kundelwa u tandulula mulandu uyu hu sa athu u fhela maduvha a fumbili, mudinda uyu a pfaho o khakhelwa a nga ita khumbelo kha muhulwane wa muhasho u ri hu vhe na dzulo la vha Bodo ya vha vhupfumedzanyi hu sa athu u fhela maduvha a fumi u ri hu itwe ndingo dza u fhelisa phambano idzi. Arali vha Bodo ya zwa Vhupfumedzanyi na vhone vha kundelwa u tandulula mulandu uyu, muvhilaela u na pfanelo dza u ri a sume mulandu kha vha Khothe ya zwa Vhashumi u itela u ri a do kona u pfa o fushea.

- (iii) Arali mbilaelo dza vha dzo livhanywa na mafhungo a vhuada siani la vhulanguli kana u nyefulwa ha mushumi nga Muvhuso sa Muhiri, mbilaelo idzi dzi nga kha di swikiswa kha vha Tsireledzo ya Tshitshavha.

Tsumbo ya 3: Mudinda ane a thoma u limuwa u ri hu na zwinwe zwi so ngo daho afho hune a shuma hone, a nga swikisa fhungo ili kha uyo a mu langulaho kana muhulwane wa Muhasho. Arali a pfa a sa fushei nga ndila ine mulanguli wawe kana Muhulwane wa Muhasho a khou tshimbidza ngayo mafhungo, mudinda uyu a re na mbilaelo u tea u fhirisela mulandu uyu kha Mutsireledzi wa Tshitshavha. Hunwe ndi hune zwa nga konadzea u ri Mudinda a tou di vhonadza ene mune kha Mutsireledzi wa Tshitshavha.

4.3.5 Mushumi u tea u vha muthu o di netshedzaho kha mvelaphanda yo khunyelelaho, thuthuwedzo, tshumisano yavhudi na vhudavhidzani na vhashumisani nae.

U kona u swikelela ndivho dzo khunyelelaho dza vha tshumelo ya tshitshavha, zwine zwa vha ndisedzo dza tshumelo ya mathakheni kha vhadzulapo, vhalanguli vha muvhuso vha tea u khwathisedza u ri vhashumi vha re fhasi havho vha vhe na ndivho na vhukoni ha u do kona u bveledza mishumo yavho zwi tshi elana na mishumo yavho, u ri vho tutuwedzea na u ri vho di imisedza siani la u kunguwedza tshumisano i si na zwilavhi. Kha fulo lavho la u kona u do swikelela izwi, vhahulwane vha tea u vhea zwi tevhelaho ngeleloni dzavho:

- (a). U aluswa ha vhashumi zwi amba u ri mushumi a re kha vhuimo ha vhulanguli, u tea u –
 - (i) kha vha pfesese u ri thodea kha nyaluso ya vhashumi ndi dzifhio;
 - (ii) kha hu dzulwe hu tshi sedzwa thodea siani la nyaluso dza vhashumi;
 - (iii) kha vha divhadze ndugisedzo siani la mveledziso dza vhashumi;
 - (iv) kha vha vhone u ri zwo dzudzanywaho zwi a tevhelwa; na u ri
 - (v) vha dzule vha tshi sedzulusa u do vhona u ri zwe zwa dzudzanywa zwi na sia naa.

Tsumbo ya 1: Mulanguli u tea u ri nga nyambedzano na mushumi ane a kha di bva u hirwa, vha sedzuluse u ri u tea u dzhenela ngudiso dzo dzudzanywaho nga

vha muhasho zwi tshi ya ngauri thodea dzawe siani la mushumo ndi dzifhio. Musi ho no topolwa thodea dzawe dzi livhanaho na u ri a ite mushumo wawe nga ndila i fushaho, u tea u vha tshipida tsha ngudo dzo vhekanywaho. Hu tea u vha na tsumba mushumo ya u ri hu do vha ngudo dzifhio nahone lini u ri mushumi muswa a do kona u sedzeswa u ri u khou kona naa nahone hu na mvelaphanda malugana na zwe a gudela zwone naa.

(b) Thuthuwedzo ya vhashumisani zwi amba u ri mushumi a re kha vhuimo ha nthu u tea u -

- (i) pfesesa u ri u tutuwedza vhashumi zwi angaredza mini;
- (ii) hu sedzeswe u ri vho tutuwedzwa u swikela'fhi,
- (iii) u toredza thikho dza u vhona u ri hu so ngo vha na u nyetha kha vhashumi;
- (iv) hu dzulwe hu tshi sedziswa u ri vhashumi vha kha di vha na mafulufulu na maelana na thuthuwedzo.

(c) U shumiswa ha vhukoni ha vhashumi zwi amba u ri malanguli u tea u -

- (i) pfesesa u ri ri tshi amba nga ha tshumiso na vhukoni ha vhashumi zwi amba mini;
- (ii) kha u sedze u ri vhashumi vha khou shumiswa u swika ngafhi;
- (iii) kha hu vhe na mbekanyamushumo ine ya do ita u ri vhashumi vha bveledze na u sumbedza vhukoni havho kha zwo livhanaho navho siani la mushumo; na u ri
- (iv) kha hu dzulwe hu tshi sedzwa u ri vhashumi vha khou shuma nga ndila yo teaho naa nahone hu na u sumbedza vhukoni na nyaluwo dza kha zwa matshelo naa.

Tsumbo ya 2: Vhalanguli vha tea u dzula vha tshi sedza vhuhulwane ha mushumo wo vhanaho na vhashumisane nae na u ri munwe na munwe u khou ita zwo livhanaho nae a u itela u rivhothe vha kone u bveledza vhukoni havho lwa khwine. Izwi zwi dovhela u ri vhanwe vha si vhulahwe nga mushumo ngeno vhanwe vha si na tshine vha ita. Vhashumi vha tea u ita vha tshi nwa vhudifhinduleli ha u shuma na zwine zwi si tou livhana navho thwii na u di ita vha tshi shuma mishumo ine ya vha ya vhuimo ha nthu, u ri vha kone u aluwa u ri vha do kona u nwa vhudifhinduleli ha mishumo ine zwa zwino ya vhonala i so ngo vha lingana sa tshipida tsha ndugisedzo dza vhumatshelo.

(d). Tshumisano mbuya siani la zwa milayo ya vhashumi na vhudavhudzani zwi amba u ri mulanguli u tea u -

- (i) vha na ndivho ya milayo ya zwa vhashumi na ndila kwayo ya vhudavhudzani;
- (ii) u sedzulusa vhushaka siani la tshumisano na vhudavhudzani vhukati ha vhashumi;
- (iii) u disa milayo miswa ho teaho ine ya do thusa kha u khwinisa na
- (iv) mveledzo siani la milayo ya mashumele na vhudavhudzani; na
- (v) u dzulela u lingulula u khwinifhadzea zwa milayo ya mashumele na vhushaka vhukati ha vhashumisani.

Tsumbo ya 3: Vhalanguli vha tea u sedzesa muya wa tshumisano vhukati ha vhashumi kha zwigwada zwo vhumbwaho na u ri hu tewa u dzhenelelwa arali ha nga vhonala hu na muya wa u kokodzela thungo kana u nanisana vhukati ha vhashumi.

4.3.6 Mushumi o tea u farana na vhanwe vhashumi ngae nga ndila yo teaho, yo funzeaho nahone hu si na tshitalula zwi sa yi ngauri munwe ndi murafho-de, mbeu-de, lushaka-de, muvhala, u takalela zwifhio siani la nzeo, vhukale, o fhelelana muvhilini, vhurereli, wa lihora lifhio kha zwa politiki, vhudipfi have, lutendo, mvelele kana luambo.

Ndayotewa, milayo i langulaho zwa mashumele na Mulayo u kwamaho nnyi na nnyi ndi zwine zwa ombedzela u ri mushumeli munwe na munwe wa muvhuso a farwe zwavhudi nahone nga ndila ya u fana. Arali pfanelo idzi dzi nga kwamea nga ndila ifhio na ifhio, vhashumi vha nga shumisa ndila dza u tandulula thaidzo dzo kutelwaho kha Milayo i langulaho vhashumi kana Public Service Act, 1994, Public Service Regulations na Mulayo wa Ndayotewa kana Constitutional Act, 1995, kana vha livhanye mbilaelo dzavho kha vha Khothe ya Ndayotewa, Khothe Khathuli kana Mutsireledzi wa Tshitshavha u ri vha kone u thusea zwi tshi ya ngauri thaidzo dzine vha vha nadzo ndi dzifhio. Ndi zwine zwa vha zwa ndeme u ri vhahulwane mishumoni yavho muvhusoni vha vhe na ndivho u ri u fara mushumi nga ndila yo teaho kana i fanaho zwi amba mini.

(a) U fara zwavhudi na vhashumsani navho zwi amba -

- (i) u thonofha milayo yo vhewaho (u ya nga ha Common Law kana Mulayo u kwamaho Nnyi na nnyi, Ndayotewa, Milayo ya zwa Vhashumi na mulayo munwe na munwe wo livhanaho na vhashumi kha u thonifha pfanelo dza vhanwe vhashumi-ngavho;
- (ii) vhanwe vhashumi-ngavho vha tea uri tshifhinga tshothe vha tendelwa u bvisela khagala vhudipfi havho malugana na mulandu une vha nga vha vha tshi hwedzwa wone;
- (iii) kha vha tendelwe u vha na muimeleli arali zwo tea;
- (iv) vha tendelwe u fara nyambedzano kana u toda tsivhudzo nga ndila i si na tshdzumbe.

Tsumbo ya 1: Arali mushumi a tshi khou hwedzwa mulandu wa u ri o khakha, mulandu wawe u tea u tshimbizwa nga ndila yo teaho na u ri hu vhe na vnutanzi ho khunyelelaho.

Arali ri tshi ri mulandu u khou tshimbizwa zwavhudi zwi amba u ri maga a livhaho kha u do dzhia vhukandio ha ndatiso a tea u tevhedzwa lune mushwelelwa a tea u -

- a divhadzwe hu tshe na tshifhinga nga ha milandu ine a khou hwedzwa yone;
- a tendelwe u ri a nga vha na muimeleli;
- a tendelwe u nga fhenda vnutanzi hothe hu kwamanaho nae,
- a tendelwe u ri anga vhudzisesa dzithanzi; na u ri
- a tenbdelwe u nga ita "Aphili" kana khumbelo ya u ri mulandu wawe u lingululwe.

Arali hu tshi pfi mulandu u khou tshimbizwa nga ndila yo teaho zwi amba u ri zwidodombedzwa zwothe zwo vhewaho tafulani zwi tea u dzhielwa nthahone hu si na vhumbulu musi hu sa athu u swikelelwa khathulo.

(b) U farana zwavhudio na vhanwe vhashumi ngavho zwi amba u ri mushumi u tea u –

- (i) u vha na ndivho yo tandavhuwaho maelana na thero;
- (ii) u bveledza mushumo kana ndaela dzo newaho nga tshifhinga tsho teaho;
- (iii) vhea mihumbulo yau yothe kha zwo teaho u itwa;
- (iv) u di dzhenisa tshothe kha tshumisano na vhanwe u ri hu do kona u vha na mishumo mivhuya kana thandululo ya thaidzo;
- (v) u thonifha pfanelo dza vhanwe vhashumi ngavho; na
- (vi) u dzhiela nthu zwine vhanwe vhashumi vha takalela zwone.

(c) U farana nga ndila i fanaho na vhanwe vhashumisani zwi amba u ri mushumi a –

- (i) so ngo vha na tshitalula kha mafarelwe a vhashumi-ngae naho hu nga ndila ifhio na ifhio;
- (ii) a fare vhanwe vhashumi-ngae nga ndila i fanaho tshifhinga tshothe; na u ri
- (iii) hu sedzwe masia othe na u shuma nga ndila i fanaho arali hu tshi nga swikelelwa tsho ine ya kwama vhashumi vhothe.

Tsumbo ya 2: Muhulwane wa muhasho a tshi nea mirado ya vhurerele hawe tshifhinga tsha u ri vha si de mushumoni ngeno a tshi hanela vha vhurerele vhunwe. Izwi ndi zwa tshitalula. Zwigwada zwothe zwa vhurerele zwi tea u farwa nga ndila i fanaho.

4.3.7 Mushumi a so ngo vha a dzhenelelaho zwa thikhedzo dza mahoro a zwa politiki musi e mushumoni.

U ya nga ha Ndayo-tewa, vhupo ha u netshedza tshumelo dza tshitshavha hu so ngo vha ho di badekanyaho na zwa politiki zwi tshi da kha ndila ya u shumela lushaka. Izwi zwi amba u ri vhashumeli vha muvhuso vha tea u netshedza tshumelo kha vhadzulapo vhothe vha shango hu si na u nanguludza. Tshumelo ya tshitshavha na vhashumi vha hone vha khou shumela shango lothe nga vhuphara nahone vha so ngo ri musi vha tshi khou shuma vha vha vha di sumbedzaho u ri vha khou tikedza lihora likene.

Tsumbo ya 1: Muthu o ambaraho tshikipa tsho talatadzwaho maipfi a tikedzaho lihora likene la politiki musi hu hone a tshi khou thusa u netshedza vhathu bugu-ndaula kana basaa nga kha di hwedzwa mulandu wa u ri u na tshitalula siani la zwa politiki arali a vho do kundelwa u ri a fhe munwe wa vhadzulapo basa yawe nga tshifhinga naho hu u ri u sa wanala ha basa zwi khou itiswa nga ene. Na u ri minwe mirado ya tshitshavha i nga swika hune i si faree zwavhudi arali ya nga di wana i tshi khou netshedzwa tshumelo nga mushumi a tikedzaho lihora likene vhuponi ha nnyi na nyi ha tshitshavha.

Tsumbo ya 2: Mushumeli wa tshitshavha arali a nga tendela mirado ya linwe lihora la politiki u ri vha kone u wana vnutanzi ho teaho u tangedzwa nga tshitshavha ngeno a tshi hanela mirado ya linwe lihora u ri na vhone vha kone u wana vnutanzi honoho huthihi, u do vha o kundelwa kha mushumo wawe wa u shumela tshitshavha tsha vhothe vhadzulapo vha la Afrika Tshipembe, zwi si na ndavha u ri ndi wa lihora lifhio.

4.4 MVELEDZO SIANI LA MISHUMO

4.4.1 **Mushumeli wa muvhuso u tea u lusa nga nungo dzothe u ri a swikelele ndivho dza tshiimiswa tshine a shumela khatsho hu si na u tambiswa ha masheleni nahone nga ndila i fushaho tshitshavha.**

Kha mishumo yavho ya duvha na duvha, vhashumi vha tea u di vhudzisa misi yothe u ri mishumo yavho i a shela mulenzhe kha tshumelo ya tshitshavha naa kana u disa mvelele dzi re tshipida tsha ndivho ya muhasho une vha khou shumela wone naa. Izwi zwi amba u ri mushumi munwe na munwe u tea u vha na ndivho ya u ri tshipikwa tsha muhasho kana tshiimiswa vhuthogwa ndi u di vhudzisa u ri mishumo yo livhanaho nae thwii ndi ifhio afho hune a shumela hone. Vhalanguli kana vhahulwane vha muhasho na vhone vha tea u dzulela u di vhudzisa u ri mishumo i itwaho afho kha muhasho wavho l khou shela mulenzhe naa kha u netshedza thodea dza tshumelo yo lavhelelwaho u ri i do bva kha tshiimiswa tshavho naa.

Vhashumi na vhalanguli vhavho vha tea u ri vhuvhili havho vha pose ito u do khwathisedza u ri zwine zwa khou shunwa a si zwine zwa khou itwa kha zwinwe zwiimiswa naa u thivhela u sokou dovhoololwa ha mushumo muthihi.

Tsumbo ya 1: Vha do wana mushumi a tshi khou di mvumvusa nga mitambo ya Khomphutha nga tshifhinga tsha mushumo. Izwi zwi tsitsela fhasi muya wa u di netshedza nahone zwa vha vhuvhava ha tshifhinga tsha mushumo zwine zwa amba ndozwo ya masheleni kha avho vho mu hiraho. Arali muthu a si na mushumo wo linganaho u ri a u ite, u tea u divhadza muhulwane wawe u ri a do kona u shumiswa afho hu re na thahelero u ri hu konwe u swikela ndivho dza Muhasho.

Tsumbo ya 2: Mulanguli wa tsumbamushumo wa zwa Gwama kana onoyo ane wa mukwama, u tea u shumisa u shumisa masheleni a lushaka o netshedzwaho ene nga ndila ine ha do konwa u swikelelwa zwo dzudzanywaho kha mbekanya-mushumo.

4.4.2 **Mushumi u tea u vha a konaho u shumisa mihumbulo kha mvledzo dza mishumo yawe, a vhe a konaho u sika ndila ntswa nga kuhumbulele siani la u tandulula thaidzo u ri hu vhe na u ita mushumo wo khunyelelaho hu tshi tevhedzwa mulayo.**

Vhashumi kha vha vhe vho di netshedzaho siani la mishumo yavho. Vha shumise vhutali tshifhinga tshothe na u ri vha vhe na mashithe na u khwinifhadza mashumele u ri hu kone u vhonala mvelele kana mishumo mivhuya kha zwine vha ita. Musi vha tshi khou bvelaphanda na mishumo yavho ya duvha na duvha, zwi a itea u ri hu tahe thaidzo dzi re na tshivhalo. Vhashumi vha tea u tandulula thaidzo idzi nga ndila yo teaho nahone nga u tavyanya ngeno vha tshi tea u wana ndila dza u dzivhela u ri thaodzo idzi dzi so ngo tsha dovha dza vha hone.

Tsumbo ya 1: Arali mushumi a tshi khou shuma nga mutshini u bvisaho thanziela dza vhadzulapo a swika hune a zwi vbona u ri a vha khou fushea nga ndila ine ha shunwa ngayo na tshifhinga tshine tsha tambisea ho lindelwa thanziela idzi, u tea u wanulusa dzinwe ndila dzo teaho dzine dza nga fusha tshitshavha siani la ndisedzo dza tshumelo nahone u tea u tsivhudza vhahulwane vhawe maelana na fhungo ili.

Tsumbo ya 2: Arali Ofisini ine mushumi a shumela hone tshitshavha a tshi vhona u ri vhatu vha na thaidzo zwi tshi da kha hune vha nga paka hone dzigoloi kana vha fola miduba tshifhinga tshilapfu, u tea u wana ndila ine a nga tandulula ngayo thaidzo idzi. Ofisi iyi i nga namba ya pfuselwa vhuoni hune vhatu vha sa do vha na thaidzo nahone hune vha do kona u hu swikelela kana hu vhe na Ofisi dzi re na tshivhalo u do kona u thusa tshitshavha.

4.4.3 Mushumi u tea u vuledza mishumo ye a avhelwa yone nga tshifhinga.

Vhashumi vha tea u dzhiela nzhele u ri mishumo yavho ya tshiofisi ndi ya ndeme na uri u i shuma zwavhudi zwi toda u di netshedza tshothe, u di nea tshifhinga na ushumisa nungo dzavho dzothe. Ndi zwine zwa vha zwa ndeme u ri mushumi munwe na munwe a vhona u ri mishumo yawe yo vuledzwa nga duvha lo tiwaho.

Vhashumi kha vha di gudise u rivhona vhane vha di tutuwedze na u di fha sia, vha vhe vha fulufhedzeaho kha mishumo yavho zwi tshi ya nga milayo kana pholisi dzi langulaho mashumele hu si na muthu ane a do dzula o vha sala murahu u ri vha ite zwe vha hirelwa zwone.

Tsumbo ya 1: Mushumi u swika u lenga mushumoni nahone a tsi vhonala o neta vhukuma ngau'a dzedza tshimimani u swika vhusiku vhuhulu madekwe izwi zwa vho ita u ri a si tsha kona u shuma nga ndila i fushaho. Mushumi uyu u tea u hwedzwa mulandu wa u sa thonifha mishumo wawe na u ri u khou tamba nga masheleni alushaka.

Tsumbo ya 2: Arali mushumi a tshi tea u vuledza mishumo u todeaho nga tshihadu nga duvha lo tewaho, u tea u shuma nga ndila ine u do vha o vuledza mishumo wawenga he ha langanwa ngaho. Izwi zwi nga kombetshedza u ri tshinwe tshifhinga a si vha na tshifhinga tsha u yo nwa tie kana u yo la tshiswitulo kana a tshaise u lenga mushumoni kana a humbele thuso kha vbhanwe vhashumi ngae arali mishumo u munzhisa u ri u nga vuledzwa nga muthu muthihi nga tshifhinga tsho tewaho.

4.4.4 Mushumi u tea u vuledza mishumo yawe nga ndila ya vhukoni nahone sumbedzaho u ri o zwi gudela.

Vhashumi tshinwe tshifhinga vha tea u di vhudzisa u ri arali vho vha vhe vhona vhane vha khou tangedza tshumelo ine ya khou netshedzwa, vho vha vha tshi do pfa vha tshi fushea naa. Vhashumi vha tea u dzulela u di vhudzisa u ri vha khou fara vhanwe vhatu (vhashumisani navho, vhuhulwane khavho kana tshitshavha) nga ndila ine ya hulisa vhuvha na ppanelo dzavho siani la mulayo naa kana vha khou sumbedza ndivho na vhukoni, vthuthu, thuso na u takalela vhanwe vhatu naa. Khonadzeo ya u ri vha netshedze tshitshavha tshumelo I sumbedzaho vhukoni kha zwe vha gudela zwone zwi dovha zwa di tika nga ndivho ya mishumo yavho ya duvha na duvha, zwine zwa dovha zwa di angaredza nga la u ri muhira na muhira vha tea u dzhenela ngudo dza pfumbudzo siani la mishumo.

Tsumbo ya 1: Tshinwe tshifhinga muthu ane a khou shuma khauntharanu u tangana na muthu ane a vha na vhuleme u tangedza u ri ndi ngani zwinwe zwithu zwi tshi tea u itwa nga inwe ndila. Mushumi ha ngo tea u fhela mbilu a vho sinyuwa. U tea u di fara nahone a di nee tshifhinga tsha u talutshedza u ri ndi ngani. Arali muthu wa hone a tshi sumbedza u sa fushea, mushumi a nga mu stivhudza u ri kha a nwale fhasi mbilaelo dzawe a dovhe a newe diresi ya hune a nga rumela hone mbilaelo dzawe.

Tsumbo ya 2: Arali vhudifhinduleli ha mushumi hu u fhindula mbudziso dzi rumelwaho nga tshitshavha dzo tou nwalwa fhasi, u tea u vhona u ri mbudziso dzothe dzi fhindulwe nga tshifhinga na u ri phindulo dzo nesthedzwaho ndi dzone-dzone nahone ho fhindulwa nga ndila i fushaho i si ya mazhulu-zhulu. Hune zwi si konadzee u ri hu netshedzwe phindulo nga u tavhanya, ndi khwine hu tshi nwalwa linwalo li talutshedzaho u ri mbilaelo dzavho dzo tangedzwa nahone dzi kha di shunwa.

Tsumbo ya 3: Mushumi muswa o newa vhudifhinduleli ha u shuma khauntharani ngeno hu si na munwe o mu posaho ito nahone a sa athu u rumelwa u yo tangedza ngudo dzo livhanaho na mushumo wawe. naho ri tshi tandisa na tsinga ra ri muthu u tea u guda e henefho he a vhewa hone mushumoni, ri so ngo hangwa u tshinyadzwa ha dzina la muhiri nganthani ha tsheo iyi arali zwi nga itea u ri mushumi a bveledze mishumo yawe nga ndila i so ngo daho kana vhatu vho lindelaho shumelo vha tshi swika hune vha sokou ima tshifhinga tshilapfu ngeno zwi so ngo tea.

4.4.5 Mushumi a so ngo di dzhenisa kha tshumelo kana zwiito zwi lwaho kana u thithisa mveledziso ya mishumo yawe ya tshiofisi.

U ri vhadzulapo vha kone u vha na fulufhelo kha zwiimiswa zwa tshumelo ya tshitshavha, vhashumi vhothe vha tea u shuma nga ndila ya thompho na u di netshedza. Izwi zwi toda u ri vhashumi musu vhe mishumoni kana vha siho mishumoni, vha si di dzhenise kha mafhungo kana nyito dzine dza nga:

- (a) dzhiwa sa vhuada kana vuvhava;
- (b) thithisa mashumele avho;
- (c) tutuwedza tsheo dzine vha nga dzi dzhia siani la mushumo;
- (d) thithisa u sa dzhia sia kha tsheo dzine vha do ita;
- (e) thavhisa thoni Muvhuso sa muhiri kana
- (f) sedzwa sa ndila ya tshitalula zwi tshi livhanywa na manwe mahoro.

Vhudifari ha vhashumi musu vhe mishumoni kana mahayanihu tea u vha nga ndila ine Lihoro Livhusi na mirado ya tshitshavha vha do kona u vha fulufhela u ri vho di kumedzela kha mishumo yavho, tshipikwa tshihulwane hu u fusha thodea dza tshitshavha.

Tsumbo ya 1: Mushumi a sedzanaho tsenguluso dza zwa muthelo a so ngo vhuya e musu e hayani kana nga tshifhinga tsha mushumo kana a tshi toda ndila dza u didzhenisela tshedele nga ndila ya thungo, a di dzhenise kha u thusa vhatu u ri vha nga fhura hani muvhuso siani la mbadelo dza muthelo.

Tsumbo ya 2: Mushumi a so ngo vha murado wa Bodo ya dzangano kana bindu line muhasho wawe wa vha kha zwa makwevho nalo.

4.4.6 Mushumi u tea u di bvisa kha mishumo ya tshiofisi kana hune ha nga dzhiwa tsheo ine ya nga livha kha u ri hu fhedzwe hu tshi pfi hu na vhubindudzi hu so ngo daho nga ndila nahone u tea u bula vhukwamani hawe hothe na tshiimiswa itsho.

Hothe hune vhashumi vha zwi pfa u ri vha nga dzhia sia zwi tshi da kha matshimbidzele a mishumo yavho kana u dzhia tsheo, kana musu vhanwe vhatu vhane vha vha divha vha tshi nga fhedza vha tshi vhona u nga vha nga dzhia sia nganthani ha u di kwamanya havho na zwinwe zwiimiswa zwi re zwa nda, vha

tea u mbo di di bvisa kha mishumo iyo u ri vha sa do dodza vhudi, vhungoho na u fulufhedzea ha tshiimiswa tsha tshumelo ya tshitshavha matope.

Tsumbo ya 1: Arali mushumeli wa tshitshavha a re tshipida tsha vhane vha do khetha mushumi o teaho u dzhena poswoni ntswa a wana u ri munwe wa shaka lawe o ita khumbelo ya mishumo nahone u ngomu kha tshivhalo tsha avho vho salelaho u nga tholwa, mushumi uyu u tea u di bvisa kha fulo la u khetha mushumi sa izwi a tshi nga dzhiwa u ri kukumedza u ri hu tholwe shaka lawe. Nahone mushumi uyu u tea u divhadza izwi nga u tou nwala fhasi.

Tsumbo ya 2: Arali mushumi a khethwa u ri ndi ene o teaho u rengela muvhuso mavu ane a do shumiswa kha thandela nahone tshinwe tshipida tsha mavu aya ndi tsha shaka lawe, mushumi onoyo u tea u divhadza vhahulwane vhawe nahone a di bviswe kha mafhungo a u tshimbidza thengiso iyo.

4.4.7 Mushumi u tea u tangedza vhudifhinduleli u ri u do di dzhenisa kha u ri a dzule a tshi tangedza ngudo na mvelaphanda yawe siani la mishumo maduvha othe a u shuma hawe.

Ndi vhudifhinduleli ha ndeme u ri vhalanguli na avho vha posaho ito kha vhashumi vha vhone u ri vha re nga fhasi havho vha dzhenela ngudo dzi khwinisaho mashumele avho na u ri vha kone u di langa kha mveledzo ya mishumo na u di fhata kha budo lavho la vhumatshelo mishumoni yavho. Fhedzi-ha, mushumi munwe na munwe u na vhudifhinduleli u ri u ri a dzhie vhukando kha u vhona u ri ene mune u -

- (a) na ndivho na u pfesesa ho fhelelaho u ri u khou avhelelwa u ita mini sa mushumeli wa tshitshavha;
- (b) u na ndivho na u pfesesa u ri u tea u bveledza hani mishumo yawe; na u ri
- (c) u bveledza na u tsireledza ndivho yawe na vhukoni kha u ri a kone u nga zwi shumisa kha vhuimo ha ntha arali a nga hudzwa tshifhinganani tshi daho.

Tsumbo ya 1: Arali mushumi muswa a si na vhutanzi u ri u bveledza hani mishumo yo mu teaho, u tea u sedzulusa milayo i langulaho mishumo yo livhanaho nae nahone u tea u vhudzisesa kha vhashumi nae kana vhahulwane khae u ri a kone u wana thuso.

Tsumbo ya 2: Vhashumi vhane vho no di vha na minwaha vbhe kha tshumelo ya tshitshavha tshinwe tshifhinga vha sumbedza gonobva na u sa di imisela kha zwinwe zwipida zwa mishumo yavho. Zwi vha zwa ndeme uri arali hu nga vha na tshibuli tsha uri vha wane tshibuli tsha u dzhenela ngudo dza u di khwinisa siani la u bveledza ndivho yavho ya mishumo, sa tsumbo, vha di nwalisele kha thero dzi tshimbilelanaho na thodea dzo livhanaho na mishumo wavho kana vha di nwalise na linwe la magudedzi u ri vha ise phanda na ngudo dzavho.

4.4.8 Mushumi u tea u vha na u fulufhedzea na u vha na hudifhinduleli kha tshumelo yavho ya tshitshavha nahone vha shumise masheleni a tshitshavha na ndaka ya hone nga ndila yo teaho, nga vhuronwane nahgoe vha tshi a shumisa kha zwo livhanaho na mishumo ya tshiofisi.

Vhunzhi ha vhadzulapo vha na fulufhelo kha vhashumeli vha tshitshavha u ri vha do vha vha thogomelaho ndaka, tshumiswa na masheleni a Muvhuso, nahone vha lavhelela u ri vhashumi vha do fara kana u shumisa izwi zwothe vhe na vhudifhinduleli na u fulufhedzea.

Vhashumi vha do vha vha lavhelelwa u ri a vha nga do sokou hasekanya mbulungelo vha tshi itela vhabadeli vha muthelo musi ri tshi da kha u ri vhashumisa hani nadaka na masheleni a vhadzulapo. Ndi zwa ndeme u ombedzela kha hashumi u ri arali mashumiselwe a ndaka na masheleni a Muvhuso zwa vha nga ndila i re fhasi, hu do vha na u netshedza tshumelo yo khwathaho hu tshi itelwa shango lothe ngeno hu tshi khou shumiswa zwituku-tuku zwi re hone.

Tsumbo ya 1: Arali mushumi a tshi shuma nga mutshini wa "Fax", u tea u di iledza u ri a si sokou tanganedza dzi-Fax kana u dzi rumela ngeno a tshi nga u khou ita zwa mushumo. Arali a tshi tea u shumisa "Fax" kha zwawe zwa phuraivethe, kha a wane thendelo kha vhaulwane nahone a vhe o di imisela u ri u do badela mutengo wo teaho u shumiswa ha mutshini.

Tsumbo ya 2: Tshinwe tshifhinga mushumi a nga shumisa ndaka ya Muvhuso (sa goloi, mitshini, fenitshara na zwinwe-vho) nga ndila ya u sa londa nahone a sa vhavhaleli zwinwe zwa nga fhedza hu na tshinyalelo. Izwi zwi amba u ri hu khou tambiswa masheleni a muvhuso nahone tshiimo tsha tshumelo tshi do vha tshi fahsi vhukuma lune izwi a si zwavhudi siani la tshitshavha.

Tsumbo ya 3: Tshinwe tshifhinga mushumi u wanala a tshi khou shumisa ndaka ya Muvhuso u fana na mabambiri, dzi-penisela u swika kha dzigoloi ngeno a tshi zwi shumisa kha zwo livhanaho na ene mune. Izwi a si tshumelo yo teaho tshitshavha ngauri u vha a sa khou tswela muvhuso na vhabadeli vha muthelo fhedzi, u vha a tshi khou ita u ri tshitshavha na tshone tshi fhelelwe nga fulufhelo kha ndisedzo ya tshumelo ya tshitshavha.

4.4.9 Mushumi u tea u kunguwedza tshumelo i pfeseseaho, yo fhelelaho, ya ndeme, i si na vhumbulu nahone i re na vhudifhinduleli.

Khunguwedzo ya ndangulo yo nauwaho, yo khunyelelaho, i si na tshidzumbelaho nahone i re na vhudifhinduleli zwi amba uri mudzulapo munwe na munwe a kone u swikelela tshumelo yo teaho, i thusedzaho nahone nga ndila ya vhukonani zwi sa yi ngauri tshiimo tshawe, mbeu kana ndi muthu wa murafho-de na zwinwe-vho zwi ngaho zwenezwi.

Musi hu tshi netshedzwa tshumelo yo teaho nahone i re na vhudifhinduleli, hu tea u dzulwa hu tshi khou elelwa u rimilayo na thodea dza Ndayo-tewa dzone ndi dzifhio. Vhashumi vha tea u lusa nga nungo dzothe u ri mishumo yo livhanaho navho i vuledzwe nga tshifhinga, nahon hu luswe nga ndila dzothe u ri hu itwe mushumo wo khunyelelaho u sa solisei naho mushumo uyu u tshi nga vha u nyadziseaho vhukuma.

Tsumbo ya 1: Arali mushumi a nga humbelwa u ri a ite khophi dza mabambiri ane ha pfi a tea u nambatedzwa kha manwalo a teaho u rumelwa kha zwiimiswa zwo fhambanaho, khophi dzenedzo dzi tea u vha dzo kunaho nahone dzi vhaleaho ngauri izwi zwi vhea ntho tshirunzi tsha tshiimiswa tsho zwi bveledzaho.

Tsumbo ya 2: Mushumi o hwedzwaho vhudifhinduleli ha ndangulo ya zwiendedzi zwa Muvhuso u tea u vhona u ri bugu dza dzi-Logo dza goloi dzothe dzi re fhasi ha ndaulo yawe dzi khou vhuye khaye nga tshifhinga nahone dzi-khilomithara dzo tshimbilwaho dzo dadzwa nga ndila yone.

Tsumbo ya 3: Masheleni othe o shumiswaho na zwothe zwi tshimbilelanaho na vhudavhudzani zwi nwalwe fhasi nga ndila yo teaho u itela u ri arali matshelo ha nga vha na thodisiso, hu wanale hu si na vhuada.

4.4.10

Mushumi munwe na munwe u tea u di divhadza kha vhahulwane vha mushumo arali a nga tangana na vhuada, tshidivhano, ndangulo yom peamaho kana tshinwe na tshinwe tshi sumbedzaho u ri hu na u khakha kana zwi thithisaho dzangalelo na pfanelo dza tshitshavha.

Vhuada vhu tshimbilelana na zwothe zwi tsitsaho tshirunzi na vhudifari ha vhashumi sa mishumo ya tshanda-nguvhoni kana vhufhura. kanzho vha do wana u ri zwi dovha zwa pfukela na kha dzinwe ndila dza vhugevhenga u fana na thengiso, u endedza zwidzidzivhadzi, u nwaliswa ha vhashumi vha sa tshili, vhufhura na nzudzanyo dza zwa vhugevhenga zwine zwa nga livha kha u phusukanywa ha ikononi yo tewaho lwa mulayo. Tsha u thoma ndi u ri izwi zwi phusukanya vhuthihi ha lushaka nahone zwi tshinyadza vhudifari ha tshitshavha. Kanzhi izwi zwi susumedza nga u toda u pfuma nga tshihadu nga ndila i si ya mulayo. Tsha vhuvhili, izwi zwi nyefula tshirunzi tsha mbekanya mushumo ya zwa politiki sa izwi zwi tshi kumbuludza lutendo na fulufhelo ngauri arali tshitshavha tsha nga fhelelwa nga u vha na thonifho kha muvhuso, hu mbo di vha na u shaea ha vhudziki ha si tsha huliswa mulayo wa shango. Tsha vhuraru, zwi nyadzisa nzudzanyo dza zwa makwevho. Izwi zwi da nga ndila ya u ri vhanwe vhabindudzi vha mashango-davha na vho-ramabindu vha vhadzulapo vha mbo vha na nyofho siani la zwa vhubindudzi ngomu ha shango ilo li kwameaho. Ndi khwine u fhelisa izwi zwi tshi kha di vha zwinu.

Ndi vhudifhinduleli ha mushumi munwe na munwe u ri sume zwiito zwinwe na zwinwe zwo bvaho, vhudifari hu shayaho u fulufhedzea kana nyito dzi re dza vhuada kha vhahulwane vho teaho musi vha tshi thoma u vha na nzhele u ri izwi zwi khou itea. Vhuada kanzhi hu da nganthani ha u shaya vhudifari siani la mushumo, u sa vha hone ha vhudifhinduleli na vhudifari zwi tshi dovha zwa kudedzwa nga u shumisa zwa tshidivhano kana vhushaka.

Tsumbo ya 1: Mushumi o hwedzwaho vhudifhinduleli ha u dzulela u endedza vhanwe vhashumi nga hu tshi shumiswa tshibusana tsha muvhuso a nga kha di tendelwa u ri hu tshi sedzwa tshiimo tsha zwithu, a tuwe na goloi iyi hayani a swike a pake ngomu dzharatani yawe. Vhanwe vha nga thoma u limuwa u ri u vho shumisa goloi iyi sa thekhisi u ri a kone u di itela masheleni. Vha tea u mbo di hwedza vhuada uhu kha muhulwane wawe. arali vha vhone hu si na vhuando hune ha khou dzhiwa u fhelisa vhuada uvhu, kha vha swikise vhuada uhu kha Mutsireledzi wa Tshitshavha.

Tsumbo ya 2: Arali mushumeli wa Muhasho wa zwa Vhuendi o teaho nwala avho vha pfukaho milayo ya badani a netshedzwa tshelede ya tshandanguvhoni nga mureili, mushumeli wa muvhuso u tea u hwelela uyo o bvisaho tshelede ya tshandanguvhoni u ri a farwe. Mushumi munwe na munwe a tanganedzaho zwa tshandanguvhoni u na mulandu wa zwa vhuada.

Tsumbo ya 3: Zwi a itea u ri muhumi avhe muthu a sa di dzhenisiho kha zwa vhuada ngeno a tshi divha u ri vhashumisani nae vha a kwamea siani la zwa vhuada. Arali mushumi uyu a sokou fhumula a si divhadze nga ha vhuada uvhu, u dzhiwa sa muthu a shavhaho u vha na vhudifhinduleli ho angaredzeaho siani la u tsireledza tshirunzi tsha muvhuso. Kha zwiwo zwi ngaho izwi, na ene u dzhiwa sa mutikedzi wa zwa vhuada.

4.4.11 Arali mushumi a nga humbelwa nga vhahulwane khae u nea ngeletshedzo ya ngoho nahone i sa dzhii sia zwi tshi ya nga vhutanzi hu re hone hune ha khou todiseswa, u tea u shumisana navho.

Musi vhashumi vha tshi humbelwa u bvisa vhudipfi havho nga vhahulwane vhavho maelana na linwe fhungo, vhanzi uhu hu tea u di tika nga thompho yo livhanywaho na mveledzo ya vhudifari, vhukoni na tshirunzi siani la zwa mushumo. Tsivhudzo i so ngo vha yo di sendekaho nga u ri vha takalela, u sanda nnyi kana vha takadzwa nga mini.

Tsumbo: Arali mushumi o hwedzwa vhudifhinduleli ha u tangedza mbilaelo dza vhanwe vhashumi ngae ane a mu pfela vhutungu, a so ngo swika hune a dzumba vhanwe vhanzi kha vhahulwane vha muvhuso u itela u ri zwo hwelelwaho zwi vhanwe zwi tshi nga a zwi tou dina ngauralo. U sa tahiswa ha vhanzi ho teaho kha mulandu uyu zwi nga thithisa ndaulo ngomu ha Mhasho uyu.

4.4.12 Mushumi u tea u thonifha sa zwithu zwa tshiphiri zwothe zwo livhanaho na mafhungo, bammbiri kana nyambedzano dzi tshimbilelanaho na mawanwa kana mahumbulelwa sa ithu zwa tshidzombe.

U shuma zwithu nga ndila ya banga-kupalula zwi amba u ri unwe na munwe u na nelo dza u kona u swikelela vhanzi hu re fhasi ha ndango ya Muvhuso arali vhanzi uhu hu tshi nga shumiswa kha tsireledzo ya munwe w vhadzulapo. Zwi a itea u ri unwe ha vhanzi hu pfi ndi ha tshidzombe. Kha tshiiimo tshi ngaho itshi, mushumi u tea u thonifha tsho yo dzhiwaho maluagana na tshiphiri tsha vhanzi uhu ngauri arali a nga v hu tahisa, zwi nga vusa khakhathi siani la Muvhuso.

Tsumbo ya 1: Zwo khakhea u ri miushumi a netshedze vho-ramafhungo vhanzi ha tshiphiri u fana na mafhungo a kwamaho vhadavhudzani ha Khabinete kha mveto-mveto dza "pholisi" dza Lihoro Livhusi.

Tsumbo ya 2: Vhanzi ho vhalungwaho kha faela dza vhune dza vhashumi vha muvhuso ndi dza tshiphiri nahone dzi di dzula dzi dza tshidzombe. Vhanzi uhu a ho ngo tea u nga netshedzwa vha khamphani dza zwa "dzi-Insurance" kana dzangano linwe na linwe la nda ngandani ha muso ho netshedzwa thendelo ya tshiofisi.

Tsumbo ya 3: Vhadavhudzani hu tshi shumiswa zwa "Elektroniki" kana mitshini ya "Thekiniki"

Vhanzi hu shavhisaho nahone ha tshiphiri hu nga rumelwa fhedzi nga "Fax" arali hu si tsho na dzinwe ndila dzine dza nga kona u shumiswa. U rumelwa ha "Fax"yi ndi zwine zwa tea u thoma ha itwa nyandano na nzudzanyo vhuwati ha murumeli na mutangedzi, nahone vhanzi hu re ha tshiphiri tshihulwane a ho ngo tendelwa u ri hu rumelwe hu tshi shumiswa ndila dza nnyi na nnyi dza u rumela zwithu ngandani ha muso ho dzhiwa

maga a tsireledzo. Vhutanzi uhu ndi hune ha tea u dzula ho khieledwa tshifhinga tshothe hothe hune ha vha ho vhulungwa hone.

NDANGULO YA ANE A TEA VHUSWIKELELI: Vhutanzi ho fhambanaho hu tea u kona u swikelelwa nga avho vho teaho u vhu shumisa. Hu tea u vha na mutevhe wo vhwahwo u ri ndi nnyi na nnyi vho teaho. U ri ndi nnyi o teaho zwi tea u di sendeka nga la u ri a zwi nga thithisi matshimbidzele a bindu. Maipfi kana nomboro dza tshiphiri dzi shumiswaho u ri hu konwe u swikelelwa vhutanzi a zwo ngo tea u kovhekanywa na nnyi na nnyi. Kha avho vhane vha nga tea u swikelela vhutanzi uhu ngeno vhe kule, hu tea u vha na ndangulo yo tilaho nahone hu tshi shumiswa tsireledzo ine zwi si leluwe u i vhanyludza ngeno ho vhwahwo maga ane a do talusa u ri ndi nnyi we a dzhenelela lini nahone e ngafhi. Arali ha vho vha na mbekanyo dza u ri hu di vha na vhanwe vhane vha nmga kona u swikelela vhutanzi uhu, hu tea u vha hu na vhutanzi u ri izwi a zwi nga do disa u linga-Midzimu khazwo.

E-MAIL NA WWW: Izwi zwi tea u shumiswa siani la zwa makwevho fhedzi hu si zwa vhumbulu kana u tshinyadza madzina a vhanwe vhatuU rumelwa ha vhutanzi hu shavhisaho zwi tea u tikedzwa nga nga u di nwalisa na u shumisa tswayo dzo teaho dza u saina siani la zwa "elekhitoniki". Hu tea u vha na tsireledzo yo khwathaho u thivhela "dzi-Virus" nahone milaedza ine ya solisea i tea u sa vulwa na khathihi. Kha hu vhe na tsireledzo u itela avho vhane vha nga fheta vhune ha vhutanzi, hu dihwe u ri vhutanzi uhu ndi ha nnyi nba u ri ho livhanywa na nnyi sa mutanganedzi. Zwithu zwi so ngo teaho zwi tea u minwa kana u fhefherwa.

TSIRELEDZO YA VHUTANZI HU RE MANWALONI: Vhutanzi ha tshiphiri hu tea u ri tshifhinga tshothe hu rumelwe hu kha tshivhumbeo tsha "dzi-Khoudu" kana "Code". U khwathisedzwa ha tsireledzo u ri hu si vhe na vhane vha nga kona u vhanyludza vha swikelela tshiphiri zwi tea u vha zwone zwithu zwi hulwane tshifhinga tshothe nahone zwo divhadzawho vhothe vhashumisani. U ri vhutanzi uhu ndi ha phuraivethe nahone ha tshiphiri zwi thonifhiwe tshifhinga tshothe. Thompho ine vhunzhi ha vhatu vha do tea u i sumbedza kha vhutanzi ho tanganedzawho hu tea u vha ho dzudzanywaho musu vhutanzi uhu hu sa athu u rumelwa kana u tanganedzwa. Tsireledzo ya vhutanzi i so ngo vha yo di sendekaho nga u shumiswa ha madzina a tshiphiri a vhune kana "Password" fhedzi, hu tea u shumiswa dzinwe ndila dza u khwathisedza tsireledzo nga ndila ya u shumiswa zwipfi zwa muvhili. Mafhungo a u davhudzana na vho-ramafhungo a so ngo vha a nyi na nnyi - kha hu vhe vhudifhinduleli ha avho vho hwedzawho mushumo uyu fhedzi. Nyambedzano idzo kha dzi vhe dzo dzudzanywaho zwavhudi nahone dzi tshimbilelanaho na zwine ha ambwa ngazwo fhedzi. Arali hu tshi do rumelwa vhutanzi, hu tea u khwathisedzwa u ri diresi na nomboro dza "Fax" ndi dzone-dzone naa u ri zwi sa do livha vhuponi hu si hone.

TSIRELEDZO SIANI LA VHUGEVENHGA HU SHUMISWAHO MITSHINI: Hu tea u vha na tsireledzo yo tilaho vhukuma siani la mitshini ya vhudavhudzani. Hu tea u dzulwa hu tshi sedzuluswa tshifhinga tshothe u tsivhudza u ri hu fhungudzwe ndila dza u nga u taselwa. Arali ha vha na u tshinyala ha zwishumiswa, zwi tea u lugiswa hu sa athu na u fhela ha tshifhinga. Vhutanzi hu wanalaho musu hu tshi khou dzudzanywa zwithu hu so ngo sokou thudzelwa thungo ha pfi ndi ndila ine nzudzanyo dza mutshini wa vha ngadzo. Vhugvehenga hu itwaho hu tshi shumiswa ndila dza mitshini ndi vkhakhaki ho vhetshelwaho ndatiso siani la mulayo u ya nga ha Mulayo wa Vhudavhudzani ha Elektroniki na Vhudavhudzani u Dzhenelwa na

Vhutoli kana Electronic Communications and Transactions Act, Interception and Monitoring Act hu tshi katelwa na zwinwe zwi tshimbilelanaho na milayo i langulaho zwa vhutshinyi. Vhashumi vha tea u dzula vho vula mato tshifhinga tshothe.

4.5 VHUDIFARI HA MUNE NA DZANGALELO KHA ZWINE ZWI SI VHE ZWA MUSHUMO

4.5.1 Mushumi u tea u ri nga tshifhinga tsha mushumo a vhe o amnbaraho na u di fara nga ndila ine ya nea tshirunzi tshiimiswa tsha ndisedzo ya tshumelo ya tshitshavha.

Muvhuso na tshitshavha vha dzula vho lavhelela vhudifari hu ananaho na tshumelo i thonifheaho kha vhashumeli vha muvhuso. Afha ri amba nga ha u swika mushumoni nga tshifhinga, vhukoni siani la vhutumbuli ha ndila dza khwine kha u thusa vhadzulapo, u di netshedza, vhukoni na tshiimo tsha mathakheni siani la netshedzo dza tshumelo. Zwiambaro kha zwi vhe zwo kunaho nga misi yothe, zwo teaho nahone zwi kunguwedzaho thompho. Vhashumeli vha muvhuso, zwi hulwane avho vha shumaho thwii na tshitshavha, vha tea u thogomela u ri maambarele avho a na tshirunzi nahone vah dzule vho kunelela.

Tsumbo ya 1: Vhashumeli vha muvhuso, zwi hulwane avho vha shumaho vho ivhana na tshitshavha, vha so ngo wanala vho ambara hemmbe yo kheruwaho kana vho ambara marukhu a "bokhathi" i re na mabuli.

Tsumbo ya 2: Mushumeli wa muvhuso a so ngo da mushumoni a so ngo kuna. Kha ri dzhie sa tsumbo muthu a shumaho vhuponi ha dzitshakha hune vhunzhi ha vhueni ha vhueni ha fhira ngaho hu tshi dala kha lino ngeno a so ngo vheula ndebvu nahoen a tshi tou nukha na halwa, ngauri izwi zwi nea tshiimo tshi si tshone nga ha shango lashu la Afrika Tshipembe zwine zwa nga tsitsa tshirunzi tshine shango la tea u dzhiwa ngayo.

4.5.2 Mushumeli wa muvhuso u tea u vha na vhudifari siani la tshumiso ya zwikambi.

Vhashumi a vho ngo tea u ri vha di wane vhe kha tshiimo tsha u kambiwa musi vhe mishumoni. Nganndani ha u ri vhudifari uhu hu a shonisa, zwi do vha zwa thithisa mashumele avho na vhudavhidzani na vhashumi ngavho khathihi na tshitshavha.

Mafu;ufulu siani la u di netshedza kha mushumo khathihi na muya wavhudi siani la vhushumisani ndi zwithu zwa ndeme kha u ri tsiimiswa tshi kone u bveledza pfanelo dza vhadzulapo. Vhashumi vha so ngo dibvisa tshirunzi phanda havhanwe vhashumisani nga u shumisa zwikambi nga ndila yo kalulaho musi ho farwa vhutambo ha mushumo.

Naho arali mushumi a si ho mushumoni, u di dzula e mushumeli wa muvhso nahone u tea u vha na vhudifari u ri mishumo yawe i si nyadzise Muhasho wa Tshumelo ya Tshitshavha.

Tsumbo ya 1: Mutoli wa vhashumi arali a vho nwesa musi hu na tshimima tsha Muhasho kana Ofisi u do di bvula tshirunzi kha vhahulwane vhawe, vhashumisani nae kana avho vha re fhasi hawe. Izwi zwi nga vha na masia-ndo-itwa a si kwao kha u ri u langa hani vhupo hu re fhasi ha ndango yawe.

Tsumbo ya 2: Arali mushumi, zwi hulwane uyo a neaho tshumelo tshitshavha, a swika a tshi tou nukha na halwa mushumoni kana o kambiwa, tsha u thoma ndi u ri u vha na mulandu wa u shaya vhudifari nahone zwiito zwawe zwi tsitsa tshirunzi na u di netshedzela ha vhashumeli vha tshiimiswa tsha tshumelo ya tshitshavha. Zwio tea u dzhielwa nzhele u ri zwiito zwi ngaho izwi ndi u pfuka mulayo wa vhudifari na u ri a wanalaho e kha zwiito zwi ngaho izwi u tea u hatulelwa mulandu wo teaho vhukhaxhi hawe kha zwiito zwi fanaho na izwi.

4.5.3 Mushumeli wa muvhuso ha ngo tea u ri ngannda ha thendelo yo talaradzawo, a tanganedze mpho, mbuelo kana zwinwe zwithu zwi re zwa ndeme siani la masheleni ane a angaredzwa a tshi pada Rannda dza dararu futhanu zwine zwa bva kha nnyi na nnyi hu tshi pfi hu khou libhuwiwa mishumo yawe naguri izwi zwi nga dzhiwa sa mishumo ya tshanda nguvhoni.

Mushumeli munwe na munwe wa muvhuso u tea u dzhia u hirwa hawe sa tshiga tshi re na vhudifhinduleli vhuhulu. Nhone mushumo wawe u amba u ri u khou rengisedza vhukoni hawe na ndivho kha Muvhuso na u ri malamba awe u khou do a wana zwi tshi bva kha muthelo wo kuvhanganywaho zwi tshi bva kha lushaka ngeno hu u ri mushumi u tea u netshedza tshumelo i fushaho kha tshitshavha nga ndila ya vhukoni na u di netshedzela.

Vhashumeli vha Muvhuso na Tshisthavha vha tea u zwi dzhiela nzhele u ri ngannda ha masheleni o tiwaho nga muvhuso u ri hu do engedzedzwa mbadelo kha tshumelo ngede u fana na musi hu tshi nga pfi hu a engedzedzwa masheleni musi muthu a tshi dzhia basa, a ho ngo tea u vha na dzinwe mbadelo dzi itwaho hu nga vha siani la masheleni kana dzinwe mpho-vho. Izwi zwi tea u dodombedzwa kha milevho yothe nahone zwi tea u pharwa hothe kha zwiifhato zwa muvhuso u ri vhadzulapo vha kone u vha na ndivho. Arali hu na thodea dza u engedzedza mbadelo musi hu tshi netshedzwa dzinwe tshumelo, na zwenezwi zwi tea u nwalwa kha bambiri dza muvhuso dzo teaho tshumelo ya tshitshavha.

Zwo di ralo-vho na kha vha zwiimiswa zwa phuraivethe vhane vha do hirwa u ri vha ite minwe mishumo muvhusoni u ri vha divhadzwe hu tshe na tshifhinga u ri vha tea u di badekanya na Milayo ya Ndayotewa i langulaho vhudifari ho teahovhukoni havho siani la mishumo. U netshedzwa dzimpho, thikhedzo siani la masheleni, tshumiswa dza khunguwedzo, u rambiwa zwiliwani zwa tshiswitulo etc, zwi so ngo vhuya zwa vha zwithu zwine vha zwi shumisa kha u kunguwedza tshumelo dzavho dza zwa Muvhuso ngauri zwi sia mihumbulo ya u ri izwi ndi ndila yo peamaho kha thuthuwedzo dza u ri hu si vha na khaedu yo linganelaho ngauri avho vha mabindu matuku vha si nga si kone u bvisa mpho dzi linganaho na avho vha re na zwavho.

Sa izwi ili li fhundo la ndeme, zwi tevhelaho ndi mapango a ndededzo kha u ri mihasho i tou longondo kha nyito dza ndisedzo dza tshumelo tshitshavhani. A si zwithu zwi leluwaho u ri hu netshedzwe tsumbo dzine dza do fusha Muhasho munwe na munwe ndi zwine Mihasho ya do tea u vhandamela vha Public Service Commission kana Khomishini ya Tshumelo ya Tshitshavha u ri vha wane ngeletshedzo arali vha nga di wana vha tshi tima-tima kha u ri vha nga shumana hani na zwinwe zwiwo zwine vha nga tangana nazwo.

U tanganedza dzimpho kana zwinwe-vho zwa ndeme siani la masheleni kha munwe na munwe a todaho thuso ya tshiofisi kana u ri a ite zwa vhubindudzi kana minwe mishumo i netshedzwaho nga vhashumeli vha muvhuso zwi nga tanganedzwa fhedzi arali ho vha na linwalo li tanganedzaho mpho idzi nga Thoho ya Muhasho.

Ndi zwa ndeme u ri mpho dzothe kana u swieledwa lwa vuhwawho zwi tshi itwa nga nnyi kana nnyi arali a si shaka lavho zwi tea u bulwa kana u divhadzwa u ri zwo raliho zwo itea. Mpho dzothe dzi re na ndeme i fhiraho Rannda zda da-raru futhanu dzi tama u divhadzwa. Vhashumeli vha muvhuso vha nga vhandamela vha Khomishini ya Tshumelo ya Tshitshavha kana Public Service Commission arali hu na u tima-tima siani la u tanganedzwa ha dzimpho.

4.5.4 Mushumeli wa Muvhuso ha ngo tea u dzumbulula vnutanzi ha Tshiofisi a tshi itela u do wana malamba kana u lambedzwa ha vhanwe vhatu ngae.

Vhashumeli vha muvhuso vhanwe muso vhe kha fulo la mishumo yavho vha tangana na vnutanzi hu shavhisaho tshifhinga tshothe, a vho ngo tea u bvisela khagala vnutanzi uvho hu si na thendelo ya vha muvhuso. Vnutanzi a ho ngo tea u shumiswa u ri muthu a wane malamba kana u itela ndambedzo dza vhanwe kana u itela u vhaisa vanwe vhatu vhanwe u si andane navho. Ndi zwine vha tshumelo ya muvhuso vha tea u sengulusa u ri u andadzwa ha vnutanzi zwi do vha zwi ananaho na tshumelo ya tshitshavha naa. Vhashumi vha tea u zwi divha u ri u sa vha hone ha tshimbevha kha tshumelo yavho a zwi ambi u mbo phadaladzwa ha vnutanzi vnutanzi na vnutanzi hu si na u dzhiela nzhele ntha. Sa izwi zwi sa leluwi u netshedza ngeletshedzo dzo khunyelelaho malugana na u ri ndi vhu fhio vnutanzi hune ha nga netshedzwa nnyi, vhashumi vha khou ombedzelwa u ri vha vhudzise vha hulwane khavho arali vha tshi tima-tima.

Tsumbo ya 1: U bula tshiphiri tsha u ri hu hirwa hani kana u netshedza mbudziso kha vhanwe vho itaho khumbelo ya mishumo a zwi nga vhi tshitalula kha avho vho dzumbululelwaho mbudziso hu tshe na tshifhinga fhedzi, zwi dovha zwi si vhee pfanelo dza avho vhanwe murunzi muvhuya ngauri sa izwi luvhande lune vhothe vha tea u itelana khaedu malugana na mishumo uyo lu lwo sendamaho.

Tsumbo ya 2: Arali mushumi, u ya nga hune a shuma hone, a mbo' gwagwagwa nga vnutanzi ha thendela ya Muvhuso ine ya do gonyisandeme ya ndaka vhu ponihunwe, mushumi uyu ha ngo tea u shumisa ndivho iyi kha u di pfumisa kana u do pfumisa mashaka kana dzikhonani.

4.5.5 Mushumeli wa muvhuso ha ngo tendelwa u ri nga nda ha thenmdelo, a ite minwe mishumo ngannda ha iyo ya tshiofisi kana a shumise ndaka kana thundu ya muvhuso u bveledza mishumo iyo.

Vhashumi vha khou lavhelelwa u kuvhyanganya mihumbulo yavho othe, tshifhinga na hukoni kha u fusha muvhuso siani la mveledzo dza tshumelo ya tshitshavha. Tshiimo na hodea dza mashumele muvhusonini zwi nga ndila ine dzangalelo la muvhuso kathihi na shitshavha a zwi nga do kona u bveledzwa lu fushaho arali mushumeli wa muvhuso a vha o di etshedzelaho kha u kuvhanganya masheleni nga u ita mishumo ya phuraivethe. Ndi zwi re a ndeme u ri mushumi a wane thendelo arali a tshi toda u do shuma mishumo i holelaho nga tshifhinga tsha musi a si ho mushumoni.

Tsumbo ya 1: Mushumeli wa muvhuso u mbo swika hune avha murado wa tshii miswa na unwe siani la zwa makwevho. Ho itwa nzudzanyo u ri ene u do da binduni musi a tshi tshaisa fhedzi. zwi so ngo vhu ya zwa lavhelelwa zwa mbo itea u ri tshiimo mushumoni tshi mu ombetshedze u ri a si tavhanye o shaisa u swikela u lenga vhu kuma. Izwi zwi nga livha kha khudano la zwine a takalela zwone, hu vhe na ndado nahone a si tsha di netshedza kha zwine a ita.

Tsumbo ya 2: Dokotela o hirelwaho u shuma sibadela tsha muvhuso ha ngo tendelwa u ri a yo shuma mishumo ya tshifhinga-nyana a tshi itela u tanganedza

malamba nga u thusa "Sedzharini" ya khonani yawe hu si na thendelo ibvaho kha Thoho ya Muhasho kana a shumisa tshumiswa dza Muvhuso kana mishonga kha u bvedza dzangalelo lawe.

Tsumbo ya 3: Mushumeli wa Muvhuso u na tshikoropo tsha vhuvhili tshine a ya khatsho musi a tshi tshaisa, zwine zwa amba u ri u do lenga u edela. Izwi zwi mu ita u ri a vhe o neta masiari othe zwine zwa vho thithisa mashumele awe sa izwi a si tsha shuma nga ndila yo lavhelelwaho kana u sumbedza vhukoni hawe. Izwi zwi ita u ri thodea kana dzangalelo siani la ndisedzo dza tshumelo kha tshitshavha zwi si vhe murunzi muvhuya nahone ndi tshinyalelo ya masheleni kha mbadelo dza muthelo nga lushaka.

NDIMA YA VHUVHILI (2)

MILAYO YA NDANGULO YA VHUDIFARI HA

VHASHUMELI VHA MUVHUSO

A NDIVHO

- A.1 U ri hu kone u vha na u tevhedzwa ha milayo i tshimbilelanaho na thodea dza Ndayo-tewa ha zwa Tshumelo ya Thitshavha kana Public Service. vhashumeli vhothe vha Muvhuso vha ea u di badekanya na Milayo ya Vhudifari yo dodombedzwaho kha Ndimu iyi.
- A.2 Milayo iyi ndi ine ya tou v ha thikhedzo kha u talukanya u ri ho lavhelelwa mini khavho siani a vhudifari sa muthu ene mune na siani la vhushaka havho na vhanwe vhathu. U tevhedza ilayo iyi zwi zwi khou lavhelelwa u ri zwi do khwathisedza tshiimo tshavho na disa thompho kha zwa Tshumelo ya Tshitshavha.

B. MARANGAPHANDA

- B.1 Ndi zwa ndeme u ri hu vhe na nea tsivhudzo kana sia kha vhashumi u ri vhushaka havho na vhusima Milayo, vho-rapolotiki na vhanwe vhahulwane vha Muvhuso, vhashumisani-ngavho hu tshi kutelwa na tshitshavha ndi vhufhio na u sumbedza muya une khawo vhashumi vha tea u bvedeza mishumo yavho, u ri hu tea u itwa mini u thivhela khudano siani la na zwine zwa lavhelelwa u ri ndi vhudifari havho musi mishumoni na musi vhe mahayani avho.
- B.2 Naho Milayo iyi ya Vhudifari yo nwala nga ndila ya u toda u kutela zwithu zwinzhi, a yo ngo kona u kombolodza milayo yothe i angaredzaho vhudifari hune ha tou pfi uhu ndi hone-hone. Fhedzi-ha, thoho dza mihasho, nganthani ha vhudifhinduleli he vha hwedzwa hone nga ulayo wa 7(3)(b) u langulaho ndangulo na matshimbidzele o khwiniseaho a mihasho yavho hathihi na u vhona u ri hu na vhudifari ho teaho, vha a kombetschedzea u ri vhudifari ha hashumi vha re fhasi havho hu vhe hu ananaho na thodea dza milayo i langulaho atshimbidzele a tshumelo ya tshitshavha. Thoho dza Mihasho vha tea u khwathisedza u ri hashumisani navho vha a divha nga ha vhukando uhu na u ri vhu tangedze nahone hu vhe shipida tsha vhutshilo havho ha duvha na duvha.
- B.3 Ndivho ya milayo iyi a si u vhaisa sa izwi i tshi kunguwedza vhudifari hu re ha tsumbo. ganndani ha izwi, mushumi a nga hwedzwa mulandu wa u shaya vhudifari nahone a nga kha i hatulelwa ndatiso zwi tshi ya nga ha tsheo ine ya nga swikelelwa nga nyandano arali zwa ga khwathisedzwa u ri o pfuka Mulayo.

C MILAYO YA VHUDIFARI

C.1 VHUSHAKA NA BUTHANIO LA VHUSIMA-MILAYO NA VHAHULWANE VHA MUVHUSO

Mushumeli wa Muvhuso -

- C.1.1 ndi a fulufhedzea kha Riphabuliki nahone u thonifha ndayotewa nahone u na u di netshedza kha mveledzo ya mishumo yawe ya duvha na duvha;
- C.1.2 u thonifha thodea dza tshitshavha musi a tshi ita mishumo yawe;
- C.1.3 u a fulufhedzea kha u tevhedza milayo na pholisi dza Lihoro Livhusi musi a tshi bveledza mishumo yawe ya tshiofisi sa zwe ya ombedzelwa ngaho u ya nga mulayo na zwinwe zwidodombedzwa kha mishumo yawe ya duvha na duvha;
- C.1.4 u lusa nga ndila dzothe u ri a divhe na u tevhedza milayo yothe na dzinwe ndaela dzi tshimbilelanaho na mveledziso ya mishumo yawe;
- C.1.5 a vhe a shumisanaho na zwinwe zwiimiswa zwa muvhuso zwo vhumchwaho hu tshi tevhedzwa mulayo na Ndayo-tewa siani la u kunguwedzadzangalelo la tshitshavha;

C.2 VHUSHAKA NA MIRADO YA TSHITSHAVHA

Mushumeli wa muvhuso u tea u -

- C.2.1 kunguwedza vhuthihi na matshiliso kwao a lushaka lwa Afrika Tshipembe kha mveledzo dza mishumo yawe ya muvhuso;
- C.2.2 do shumela lushaka nga ndila i si na tshitalula kana tshidivhano u itela u ri zwitshavha zwi vhe na fulufhelo kha Mihasho ya ndisedzo ya Tshumelo ya Tshitshavha;
- C.2.3 u na vhuthu, u a thusa nahone u a kona u swikelelea musi a tshi shumisana na tshitshavha, nahone u na thompho kha mirado ya tshitshavha u tou vha fara sa gumba sa vho teaho u tangedza tshumelo ya mathakheni;
- C.2.4 thonifha nahone u dzhiela ntha zwothe zwi kwamaho vhutshilo ha vhadzulapo musi e kha mishumo yawe nahone musi a tshi dzhia tsheo i vha yo di tika nga ha u ri dzi do vha na mbuelo mbuya khavho;
- C.2.5 o di netshedza nga u shumela lushaka nga mashithe u thusedza kha mvelaphanda na u takulelwa ntha ha vhadzulapo vha la Afrika Tshipembe;
- C.2.6 ha shumisi tshitalula kha munwe na munwe mudzulapo siani la murafho, mbeu, lushaka kana mvumbo ya muthu, dzangalelo siani la zwa vhudzekani, vhukale, vuholefali, vhurerele, thikhedzo ya lihora la politiki, mvalo, lutendo, mvelele kana luambo;
- C.2.7 ha shumisi vhuimo hawe sa mushumeli wa Muvhuso u kunguwedza kana u sathula dzangalelo la lihora lifhio na lifhio la zwa politiki kanatshigwada tsha zwa dzangalelo;

- C.2.8 thonifha na u tsireledza vhuvha kana tshirunzi tsha munwe khathihi na pfanelo dzavho sa zwe zwa kutelwa ngomu ha Ndayo-tewa; na
- C.2.9 thonifha pfanelo dza tshitshavha u ri vha tea u swikelela vhutanzi hothe ngandani ha uho ho tsireledzwaho nga mulayo.

C.3 VHUSHAKA VHUKATI HA VHASHUMISANI NGA TSHAVHO

Mushumeli wa Muvhuso u tea u -

- C.3.1 shumisana tshothe na vhanwe vhashumisani nae u do kona u swikelela dzangalelo la tshitshavha;
- C.3.2 tevhedza ndaela dzi pfeseseaho dzi bvaho kha avho vha re na vhudifhinduleli ha tshiofisi u ri vha dzi netshedze vhanwe ngavho arali dzi tshi swika hune a dzi hanedzani na zwidodombedzwa zwa Nadyo-tewa kana minwe milayo;
- C.3.3 di-ilisa kha u shumisa tshidivhano kha mashaka nma dzikhonani kha mishumo i kwamanaho na zwa tshiofisi na u ri a si shumise vhuimo hawe ha mushumoni i xedza vhanwe kana u tambudza vhanwe;
- C.3.4 u shumisa ndila dzo teaho u bvisela mbilaelo dzawe khagala kana u nea sia vhuimeleli;
- C.3.5 di netshedzaho kha mvelaphanda yo teaho, thuthuwedzo na tshumiso ya vhashumisani nae siani la tshumiso yo teaho ya milayo ya zwa vhashumi na tshumisano yavhudi na vhanwe vhashumisani ngae;
- C.3.6 shumisana nga ndila i pfadzaho ya vhu-Profeshinala nahone hu si na u di kukumusa musi e na vhanwe vhashumi zwi sa khathalei u ri vhanwe ndi vha murafho-de, mbeu, lushaka kana mvumbo, muvhala, dzangalelo siani la nzekano, vhukale, vuholefhali, vhurereli, thikhedzo siani la zwa politiki; mvalo, lutendo, mvelele kana luambo; na
- C.3.7 u sa di dzhenisa kha zwa thikhedzo dza mahoro a zwa politiki musi e mushumoni.

C.4 MVELEDZISO SIANI LA MISHUMO

Mushumeli wa Muvhuso u tea u -

- C.4.1 lusa nga nungo dzothe u swikelela ndivho dza tshiimiswa tshawe hu si na u tambiswa ha masheleni nahone nga ndila ine ya fushga tshitshavha;
- C.4.2 vhutumbuli siani la mihumbulo na kha mveledziso dza mishumo yawe, u toda ndila ntswa kha thandululo dza thaidzo na u khwathisedza vhudinetshedzi ho kalulaho siani la thomphe ya mulayo;
- C.4.3 sa vha na tshilengo kha u bveledza mishumo yo livhanaho nae;
- C.4.4 shuma mishumo yawe nga ndila ya "vhu-Profeshinala" nahone hu tshi sumbedzwa vhukoni;
- C.4.5 sa dzhenelela kha zwiito zwi lwaho kana zwa thithisa ndisedzo ya tshumelo tshitshavhani;
- C.4.6 di bvisa kha tshumelo inwe na inwe ya muvhuso hune u vha hone kana tsheo ine ya nga dzhiwa ya nga livha kha u vha u di pfumissa nga ndila i so ngo daho na u ri liga ili li tea u bulwa la divhadzwa nga mushumi;
- C.4.7 di netshedza kha u dzhenelela ngudo dzi dzulelaho u vha hone dza u di alusa siani la mushumo tshifhinga tshothe musi e kha mushumo wa muvhuso;
- C.4.8 fulufhedzea na u vha na vhudifhinduleli siani la tshumiso ya masheleni a muvhuso na u kona u shumisa ndaka ya Tshumelo ya Tshitshavha na zwinwe zwiko nga ndila yavhudi i fushaho kha mishumo yotho yo ombedzelwaho nga muvhuso fhedzi.
- C.4.9 kunguwedza ndangulo i pfeseseaho, yo linganelaho, i re na ndeme, i si na tshidzombe nahone nga ndila ya vhudifhinduleli;
- C.4.10 kha mveledziso dza mishumo yawe, a divhadze vhahulwane vho teaho vnutanzi hu kwamaho vhufhura, vhuada, tshishaka, ndangulo ya vhuada na nyito inwe na inwe ine ya sumbedza vnutshinyi kana u do thithisa tshumelo yo teaho kha tshitshavha;
- C.4.11 nea tsivhudzo i sa solisei nahone i sa dzhii sia yo sendekwaho kha vnutanzi ho teaho kha vhahulwane musi o humbelwathuso yo livhanaho na izwi; na
- C.4.12 u thonifha vnutanzi ha tshiphiri, ndaka na nyambedzabno, kha vnutanzi ho no khunyeledzwaho kana uho hune ha kha di todisiswa u ri itshi ndi tshidzombe tsha tshi-Ofisi.

C.5 VHUDIFARI HA VHUNE NA DZANGALELO KHA ZWI RE ZWA PHURAIVETHE

Mushumeli wa Muvhuso u tea u -

- C.5.1 ambara na u di fara nga ndila i thonifheaho nahone i sungusedzaho tshirunzi tsha tshiimiswa tsha Tshumelo ya Tshitshavha tshifhinga tshothe musi e mushumoni;
- C.5.2 na vhudifari siani la u shumisa zwikambi na zwinwe zwi shumisa zwi neaho muthu madzelele musi zwo shumiswa;
- C.5.3 sa tanganedza mpho inwe na inwe kana zwinwe-vho zwa ndeme siani la masheleni (zwine tshileme tsha hone tsha vha nthha ha rannda zda da-raru futhanu) u bva kha nnyi na nnyi zwi tshi pfi ndi zwawe nga tshifhinga tsha mveledzo ya mishumo yawe ya tshiofisi ngauri izwi zwi nga dzhiwa sa zwa tshandanguvhoni arali a so ngo newa thendelo nga Thoho ya Muhasho u ri a nga tanganedza mpho idzi.
- C.5.4 sa rengisa tshiphiri kana vhutanzi ha muvhuso u itela u di pfumisa kana u vha na mbuelo kha ene mune kana vhanwe ngae; na
- C.5.5 u sa di dzhenisa kha mishumo i disaho mbuelo musi muthu o no tshaisa mushumoni kana u shumisa ndaka ya muvhuso kha mveledziso dza mishumo yeneyo hu si na thendelo.